

Jugoslavenska kriza 1980-ih

Štajerec, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:135263>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni diplomski studij

Povijest (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Nina Štajerec

Jugoslavenska kriza 1980-ih

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Jugoslavenska kriza 1980-ih
Diplomski rad

Studenti/ica:

Nina Štajerec

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Zlatko Begonja

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nina Štajerec**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Jugoslavenska kriza 1980-ih** rezultat mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojeg rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojeg rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. lipnja 2024.

SADRŽAJ

UVOD	1
ZAJEDNIČKA DRŽAVA JUŽNIH SLAVENA	2
NACIONALNOSTI.....	2
JEZICI.....	3
RELIGIJA	5
REGIONALNE RAZLIKE	7
JUGOSLAVIJA NAKON TITA	9
POJAVA EKONOMSKE NESTABILNOSTI	11
POKUŠAJI STABILIZACIJE EKONOMSKE KRIZE.....	11
ZALAGANJA ANTE MARKOVIĆA.....	12
KRIZA NA KOSOVU	15
INICIJALNA NEZADOVOLJSTVA.....	15
OTPOR KOSOVSKIH SRBA I SMRT ALEKSANDRA RANKOVIĆA	17
MEMORANDUM SRPSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI (SANU).....	18
USPON SLOBODANA MILOŠEVIĆA.....	19
SITUACIJA U SLOVENIJI	22
RJEŠAVANJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA	24
600. OBLJETNICA KOSOVSKE BITKE	27
POLITIČKA PREVIRANJA U SFRJ	29
14. IZVANREDNI KONGRES SKJ	32
KRAJ „HRVATSKE ŠUTNJE“	35
POJAVA FRANJE TUĐMANA.....	36
UVOĐENJE VIŠESTRANAČJA U HRVATSKOJ.....	36
1990. GODINA U ZNAKU IZBORA	38
SR SLOVENIJA.....	38
SR HRVATSKA.....	39
IZBORI U PREOSTALIM JUGOSLAVENSKIM REPUBLIKAMA.....	42
NASTAVAK SRPSKOG TERORA	43
NIKAD ODIGRANA UTAKMICA.....	43
RAZORUŽAVANJE TERITORIJALNE OBRANE.....	44
POBUNA U KNINU	46
POJAVA SRPSKIH VOĐA U HRVATSKOJ.....	46
FORMIRANJE ZAJEDNICE OPĆINA SJEVERNE DALMACIJE I LIKE	47
HRVATSKA DELEGACIJA U KNINU.....	48

BALVAN REVOLUCIJA.....	48
POČETAK ORUŽANIH SUKOBA.....	50
PROBLEMI U PAKRACU.....	50
KRVAVI USKRS.....	51
INTENZIVIRANJE RATNIH SUKOBA.....	52
REFERENDUMI O SLOVENSKOJ I HRVATSKOJ SAMOSTALNOSTI.....	53
TROMJESEČNI MORATORIJ.....	54
KONAČAN RASPAD DRUGE JUGOSLAVIJE.....	54
ZAKLJUČAK.....	55
SAŽETAK.....	56
SUMMARY.....	57
LITERATURA.....	58
INTERNETSKI IZVORI.....	58

UVOD

Tijekom dvadesetog stoljeća u Europi je postojala država koja je ujedinjavala nekoliko južnoslavenskih naroda. „Prva Jugoslavija“, stvorena nakon Prvog svjetskog rata, ustrojena je kao kraljevina pod vladavinom predstavnika iz srpske dinastije Karađorđević. No, nakon Drugog svjetskog rata dolazi do promjene te je „Druga Jugoslavija“ ustrojena kao socijalistička federacija na čijem se čelu dugo godina nalazio Hrvat Josip Broz Tito. Riječ je o europskoj državi srednje veličine koja se prostirala na 255 000 km², a prema službenom popisu iz 1981. godine, brojala je oko 22,5 milijuna stanovnika. Iako su svi narodi pripadali skupini južnih Slavena, njihova se dotadašnja povijest uvelike razlikovala te su se u zajedničku državu po prvi puta ujedinili tek 1918. godine. Upravo je to jedan od glavnih razloga zbog kojeg je Jugoslavija tijekom svog postojanja bila veliki nacionalni, jezični, vjerski, kulturni i politički heterogeni konglomerat.

Cilj ovog rada je pokušati prikazati sintezu događaja koji su tijekom 80-ih godina najavili krah Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te prouzročili krvavi ratni sukob koji se u prvoj polovici 90-ih godina rasplamsao na teritoriju, tada već nekadašnje, jugoslavenske države. U radu će biti govora o društvenim, ekonomskim i gospodarskim poteškoćama koje su utjecale na pojavu prvih političkih nesuglasica. Na primjeru konkretnih događaja biti će omogućen uvid u politički uspon, između ostalih, dvojice neistomišljenika i lidera dviju najvećih jugoslavenskih republika, Srbina Slobodana Miloševića i Hrvata Franje Tuđmana. Također, prikazan je detaljan pregled uzroka i posljedica sloma komunizma u republici koja je svoje temelje gradila na nekim od najvažnijih komunističkih načela, poput ideje o besklasnom društvu te bratstvu i jedinstvu svih njezinih građana. Pošto je riječ o vrlo složenoj tematici, nastojala sam se usredotočiti na najbitnije događaje koji su bili ključni za kvalitetnu obradu zadane tematike.

Prilikom pisanja diplomskog rada proučila sam radove domaćih, ali i stranih autora te sam uz pomoć metoda analize i sinteze informacija sakupljenih u obrađenoj znanstvenoj literaturi, novinskim člancima i audiovizualnim medijima nastojala prikazati najrelevantnije i najsuvremenije podatke.

ZAJEDNIČKA DRŽAVA JUŽNIH SLAVENA

NACIONALNOSTI

Jugoslavija je bila zemlja sa izrazito složenom multinacionalnom strukturom. Godine 1981. održan je peti po redu popis stanovništva. Prema prikupljenim podacima, Jugoslavija je brojila 22 424 711 stanovnika. Kada je riječ o nacionalnosti, važno je istaknuti razliku između naroda i manjina. Naime Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) je obuhvaćala ukupno šest republika, a svaka republika je predstavljala po jednu naciju ili etničku skupinu. No pritom su se dvije republike smatrale višenacionalnima. Riječ je o Bosni i Hercegovini (Muslimani, Hrvati, Srbi) i Hrvatskoj (Hrvati i Srbi). Tih šest glavnih naroda ukupno je činilo udio od 81,3% u stanovništvu Jugoslavije. S druge strane, manjine predstavljaju stanovnike svih ostalih nacionalnosti te njihov udio u ukupnom stanovništvu nikako nije zanemariv. Albanci i Mađari predstavljali su dvije najbrojnije manjine. Prema popisu iz 1981. godine, udio pripadnika albanske nacionalne manjine veći je od udjela makedonskog i crnogorskog naroda, a udio pripadnika mađarske manjine vrlo je blizu udjelu crnogorskog naroda. Važnost njihove prisutnosti potvrđuje još jedan podatak; Naime, na području gdje je udio albanskog i mađarskog manjinskog stanovništva najbrojniji bile su osnovane dvije „autonomne pokrajine“ – Kosovo i Vojvodina. One su prema Ustavu iz 1974. godine dobile znatnu veću autonomiju te su njihove ovlasti gotovo izjednačene sa ovlastima ostalih republika.¹ Ovu složenu nacionalnu strukturu lakše ćemo razjasniti pomoću podataka u slijedećoj tablici:

NACIONALNOSTI JUGOSLAVIJE (POPIS 1981.)²			
NACIONALNOSTI	U TISUĆAMA	%	PRIMARNO PODRUČJE
Narodi:			
Srbi	8.104	36,3	Sr, BH, Hr
Hrvati	4.428	19,7	Hr, BH
Muslimani	1.999	8,9	BH
Slovenci	1.753	7,8	Sl

¹ P. Garde, 1996, 109-120.

² P. Garde, 1996, 111.

Makedonci	1.339	5,9	Ma
Crnogorci	579	2,5	CG
Manjine:			
Albanci	1.730	7,7	K, Ma, CG, Sr
Mađari	426	1,8	V, Hr
Romi	168	0,7	Sr, Ma, K, V
Turci	101	0,4	Ma, K
Slovaci	80	0,3	V
Rumunji	54	0,2	V
Bugari	36	0,1	Sr
Vlasi	32	0,1	Sr
Ruteni	23	0,1	V
Česi	19		Hr
Talijani	15		Hr
Ukrajinci	12		V
Neopredijeljeni:			
Odbili pripadnost	46	0,2	
„Jugoslaveni“	1.219	5,4	
Određena regija	25	0,1	
Kratice:			
BH - BiH	K - Kosovo	CG – Crna Gora	Sl - Slovenija
Hr - Hrvatska	Ma - Makedonija	Sr - Srbija	V - Vojvodina

JEZICI

Titova Jugoslavija stvorena je zahvaljujući uspjesima multietničkog partizanskog pokreta pod komunističkim vodstvom tijekom Drugog svjetskog rata. Upravo je to bio jedan od teoretskih razloga zbog kojeg je državna vlast priznavala jezičnu raznolikost unutar novonastale federacije. Iako je gotovo $\frac{3}{4}$ stanovništva na području Jugoslavije govorilo srpskim ili hrvatskim jezikom, tolerirali su se jezici svih nacija, ali i manjina koje su boravile na

području Jugoslavije. Tako su neki od jezika nacionalnih manjina uživali službeni status u pokrajinama i republikama na kojima je njihova prisutnost bila značajna. Primjerice, u Vojvodini se koristio mađarski, slovački i rumunjski, dok su na Kosovu u velikoj mjeri bili prisutni albanski, romski i turski jezik. Jugoslavija je zbog toga bila višejezična tvorevina. Prilikom analiziranja jugoslavenskih televizijskih programa, radijskih postaja i novina možemo uočiti da se upotrebljavalo ukupno šesnaest jezika. Na donekle sličnu situaciju nailazimo i u području obrazovnog sektora. Nastava u školama bila je održavana na četrnaest jezika dok su na sveučilištima studenti poučavani na ukupno devet jezika. Jedina nacionalna institucija koja je službeno koristila samo jedan jezik bila je Jugoslavenska narodna armija (JNA). Naime, u JNA se izričito govorilo srpskim jezikom koji je za te potrebe bio nazivan srpsko-hrvatskim. Bio je to službeni jezik na kojem su se izdavale vojne dokumentacije i zapovijedi.³

Ova prilagodljiva politika ipak nije uspjela suzbiti osjećaj da na prostoru federacije postoji jezik koji dominira u svakodnevnom životu. Riječ je o srpskoj ili hrvatskoj jezičnoj inačici koju je koristilo gotovo 75% stanovništva. Srbi i Hrvati su ujedno dva najbrojnija naroda na jugoslavenskom prostoru, a populariziranju srpsko-hrvatskog jezika doprinijela je i činjenica da se središte državne vlasti nalazilo u Beogradu. Stoga nećemo pogriješiti ako srpsko-hrvatski jezik u tadašnjoj Jugoslaviji okarakteriziramo kao zajednički, premda nametnuti, jezik za sve ljude koji koriste različite materinje jezike. Doprinos ovoj tvrdnji daje podatak kako se u svim školama diljem Jugoslavije učio srpsko-hrvatski jezik, dok to nije bio slučaj sa slovenskim, albanskim i makedonskim koji se nisu poučavali izvan matičnih regija. Postojale su dvije inačice dominantnog jezika. Srpska varijanta srpsko-hrvatskog brojila je dvostruko više korisnika od hrvatske varijante odnosno hrvatsko-srpskog jezika. No kako je uopće došlo do sjedinjavanja ova dva jezika? Odgovor nas vodi do sredine devetnaestog stoljeća kada su hrvatski i srpski književnici i lingvisti postigli Bečki književni dogovor. Riječ je o dogovoru koji je za svoj cilj imao ujedinjenje književnih jezika Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovaj je dogovor dobio veći značaj 1918. godine kada je srpsko-hrvatski jezik postao službenim jezikom Kraljevine Jugoslavije. Jezična situacija nije se uvelike mijenjala sve do 1954. godine kada su hrvatski i srpski jezični stručnjaci potpisali Novosadski dogovor, u kojem se oba jezika i pisma smatraju jednakopravnim.⁴

³ K. Mićanović, 2022, 320-337.

⁴ K. Mićanović, 2022, 320-337.

Tijekom šezdesetih godina u Jugoslaviji dolazi do postupnog prihvaćanja sve veće regionalne autonomije. Ovaj trend nije zaobišao ni hrvatske jezikoslovce koji su 1967. godine objavili „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“. U Deklaraciji se prvi puta javno navodi upozorenje o podređenosti hrvatskog jezika te se traži njegov ravnopravan status u jugoslavenskoj federaciji i samostalno oblikovanje hrvatskog jezika prema dotadašnjoj hrvatskoj tradiciji. Matica hrvatska je napravila korak više kada je 1971. godine izdala hrvatski pravopis pod naslovom „Hrvatski pravopisni priručnik“. Prema mišljenju centralista iz Beograda ona je time prekršila Novosadski dogovor. Savezna vlast zabranila je tiskanje navedenog pravopisa, a sve težnje i zahtjevi uništeni su u nakon sloma „Hrvatskog proljeća“ 1971. godine.⁵ Ovaj događaj predstavlja početak borbe za sve veća autonomna prava republika kao i provođenje „politike čistih računa“. Iako je Savez komunista Jugoslavije, u želji da smiri napetosti u državi, 1974. godine izdao novi Ustav u kojem su smanjene ovlasti federacije, a republikama data veća samostalnost pa čak, u nekim slučajevima, i pravo na odcjepljenje od federacije, sve to nije bilo dovoljno. Smrću Josipa Broza Tita započinje uvertira u burne osamdesete godine kada će čelnici jugoslavenskih republika otvoreno inzistirati na republičkim stavovima te će jedinstvo Jugoslavena biti sve ranjivije.

RELIGIJA

Kao što smo prethodno naveli, Jugoslaviju je za vrijeme cijelog njezinog postojanja krasila izrazita multinacionalna i multijezična struktura stanovništva. Prilikom analize vjerske pripadnosti nailazimo na jednako tako šaroliku strukturu. Ustavom SFRJ iz 1974. godine pobliže je definiran odnos države i religije. Jugoslavenski su čelnici pripadnost određenoj religijskoj zajednici smatrala privatnim pitanjem. Istaknuta je sloboda svakog pojedinca da se izjasni o vjerskoj pripadnosti, no izrečena je napomena kako niti jedna vjerska zajednica ne može biti važnija od državne. Iako su na prostoru Jugoslavije u većoj mjeri bile zastupljene tri religijske zajednice (rimokatoličanstvo, pravoslavlje i islam), državne religije nije bilo. Jugoslavenske su vlasti zagovarale ateizam, a vjerske zajednice bile su odvojene od samog državnog vrha te su djelovale zasebno. Isto tako, sve religijske zajednice imale su jednak status pred zakonom te su svoj rad morale definirati i obavljati u skladu sa njime.⁶

⁵ Hrvatsko proljeće. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 3.4.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-proljece>>.

⁶ P. Garde, 1996, 137-143.

Iako je sloboda izricanja vjerske pripadnosti bila zajamčena Ustavnom, u praksi se često pojavljivala nešto drugačija situacija. Naime, rukovodeći položaji u poduzećima na prostoru cijele Jugoslavije bili su namijenjeni članovima Komunističke Partije Jugoslavije (KPJ), koji su promovirali ateizam te su religijsko neopredjeljenje smatrali dijelom svoje politike i ideologije. Drugim riječima, svatko tko je želio biti dijelom rukovodećeg kadra u većini slučajeva bio je član KPJ, a samim time od njega se tražilo da prihvati ateizam. To je bio uvjet koji je upućivao Jugoslavene da se odreknu vlastite vjerske pripadnosti ili da je barem sakriju od javnosti. Time je narušeno pravo na slobodno izricanje vjere koje je, kao što smo već naveli, bilo jamčeno Ustavom iz 1974. godine.

No ipak, religijske zajednice su postojale te su okupljale ljude diljem Jugoslavije. Pripadnici pravoslavne vjere bili su najbrojniji. Godine 1967. došlo je do odvajanja Makedonske Pravoslavne Crkve od Srpske te su od tada ove dvije inačice predstavljale temelj pravoslavne zajednice na jugoslavenskom prostoru. Pravoslavci su bili najrasprostranjeniji na području SR Srbije, SR Makedonije, SR Crne Gore te SR Bosne i Hercegovine. Vidljiv dokaz njihove prisutnosti bili su brojni hramovi i manastiri koji su se gradili diljem navedenog područja. Nešto manje članova brojila je Rimokatolička Crkva. Najviše pripadnika ove vjere boravilo je na području SR Hrvatske, SR Slovenije te SR Bosne i Hercegovine. Komuniste je kod ove vjere najviše smetala činjenica da je na čelu Rimokatoličke Crkve papa koji stoluje u Vatikanu, dakle, izvan područja SFRJ, za razliku od pravoslavne vjere ili islama koji na čelu imaju svoje republičke vjerske poglavare, na koje je bio mogući utjecaj unutar Jugoslavije. Uz zalaganje domicilnih, ali i međunarodnih struktura Rimokatoličke Crkve, na ovim je prostorima izgrađeno i obnovljeno mnoštvo sakralnih objekata koji su označavali njihov utjecaj. Islamska religija broji najmanje članova, a njezini su pripadnici najvećim dijelom smješteni na prostoru SR Bosne i Hercegovine te pokrajine Kosovo. Dotičnom religijom je na ovom prostoru upravljala Islamska zajednica Jugoslavije koja je uspostavljena 1947. godine. Također, njihova je prisutnost ostavila brojne tragove koji su bili vidljivi kroz džamije i minarete. Udio pripadnika ostalih religija gotovo je zanemariv te ne predstavlja pretjerani značaj.⁷

⁷ P. Garde, 1996, 137-143.

REGIONALNE RAZLIKE

Razlike u razvijenosti određenih republika, ali i samih regija, svoje korijenje vuku još iz duboke prošlosti. Vojni uspjesi iz 14. stoljeća omogućili su Osmanskom Carstvu uzdizanje, a ostatku Europe nametnuli strah i nelagodu. Prostorom srednje i jugoistočne Europe zavladała su dvije sukobljene sile – Habsburško i Osmansko Carstvo. Utjecaj strane vlasti ostavio je brojne posljedice koje su bile vidljive i u dvadesetom stoljeću. Upravo je prisutnost dviju potpuno različitih kultura i civilizacija utjecala na znatnu nacionalnu, jezičnu i vjersku raznolikost koja se očitavala diljem Jugoslavije. Također, pripadnost različitim Carstvima uzrokovala je razlike u stupanju razvoja određenih regija. Razlike u gospodarskoj i ekonomskoj razvijenosti, između ostalog, utjecale su na nadolazeću propast SFRJ.⁸

SR Slovenija imala je status najrazvijenije republike. Ona je kao najzapadnija jugoslavenska republika u mnogočemu prisvajala odlike zapadnog kapitalističkog svijeta. Njezini su stanovnici pozitivno reagirali na nove europske trendove koji su tijekom osamdesetih godina pristizali sa zapada. Oni su, primjerice, prvi raspravljali o zaštiti okoliša ili pravima homoseksualaca, a pojava novog slovenskog benda po imenu „Laibach“ 1980-e godine otvorila je neke nove vidike na području glazbene scene sa elementima društvene kritike. Ljubljana je postepeno postajala kulturnom prijestolnicom Jugoslavije, a SR Slovenija je prva zakoračila putem liberalizma koji do tada još nije bio viđen u zemljama pod komunističkom vlašću. Vjerni pratitelj SR Sloveniju bila je SR Hrvatska. Obje republike imale su izrazito visok stupanj razvoja poljoprivrede, industrije i turizma. Razvijenijom jugoslavenskom republikom možemo smatrati i SR Srbiju, koja je svoj prosperitet gradila na industriji i rudarstvu. Također važnost ove republike proizlazi iz činjenice da je na njezinom teritoriju smješten glavni grad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – Beograd. SR Crna Gora postizala je nešto manji ekonomski doprinos u odnosu na prethodno navedene republike, a njezina se snaga prvenstveno temeljila na poljoprivredi i nekim oblicima industrije poput metalurgije i rudarstva. SR Bosna i Hercegovina te SR Makedonija bile su najslabije razvijene republike. Njihova se gospodarska snaga temeljila na poljoprivredi i industriji, ali su prihodi i stupanj razvoja ovih dviju republika bili znatno manji od ostalih. Kada govorimo o autonomnim pokrajinama važno je istaknuti da je Vojvodina bila znatno razvijenija od Kosova. Vojvodina je predstavljala jednu od najrazvijenijih regija koja se isticala po razvijenoj poljoprivredi i prehrambenoj industriji. S

⁸ P. Garde, 1996, 145-216.

druge strane, Kosovo je imalo status jedne od najmanje razvijenih regija na prostoru čitave Jugoslavije.⁹

Slika 1 Ustrojstvo SFRJ

Izvor: <https://www.istrapedia.hr> (3. travnja 2024.)

⁹ P. Garde, 1996, 145-216.

JUGOSLAVIJA NAKON TITA

Dana 4. svibnja 1980. godine u 15 sati i 5 minuta umro je doživotni predsjednik SFRJ, Josip Broz Tito. Vijest koja je stigla iz Kliničkog bolničkog centra u Ljubljani uzdrmala je Jugoslavene, jer je Tito imao status apsolutnog gospodara i vođe 35 godina. Bio je to kraj jedne ere. Na dan njegova sprovoda, 8. svibnja 1980. godine, u Beograd su pohodili brojni građani, političari, ali i predstavnici svjetskih delegacija. Nepregledne mase ljudi nastojale su se po posljednji put pokloniti čovjeku koji je, sukladno režimskim odrednicama, bio nezaobilazna ličnost svakodnevnog života. Postavljalo se pitanje: Kako dalje? Što sada nakon Tita? Rijetko tko je mogao naslutiti što to uistinu čeka Jugoslaviju u naredna dva desetljeća. No svima je bilo jasno da ništa više neće biti isto. Na sprovodu je bilo prisutno 209 delegacija iz 127 država svijeta. Zbog ove ceremonije na istom su se mjestu sastali brojni političari Zapada i Istoka te nesvrstanih zemalja. Na a jednom mjestu sastale su se delegacije sukobljenih zemalja u ozračju aktualnog hladnog rata koji je dijelio svijet.

Slika 2 Ceremonija pogreba Josipa Broza Tita
Izvor: <https://topportal.info> (5. travnja 2024.)

Smrt Tita i njegova najbližeg suradnika Edvarda Kardelja (veljača 1979.) u kratkom je periodu utjecala na temeljite promjene u samom državnom vrhu Jugoslavije. Prema odredbama Ustava iz 1974. godine uspostavljen je sustav rotirajućeg predsjedništva. Ovim modelom nastojala se

osigurati jednakost između svih šest republika i dvije autonomne pokrajine unutar federacije. Predsjedništvo je formirano kao kolektivno tijelo sačinjeno od osam članova tj. predstavnika osam teritorijalnih jedinica. Odluke unutar predsjedništva donošene su na temelju konsenzusa po principu da svaki član tj. svaka teritorijalna jedinica ima jedan glas. Sustavom rotacije, članovi predsjedništva birali su se za predsjednika, a rotacija se vršila svakih godinu dana. Tako je svaki od osam članova, u određeno vrijeme, imao mogućnost postati predsjednikom Predsjedništva SFRJ, tj. šefom države. Tako je prvim predsjednikom Jugoslavije imenovan, dotadašnji podpredsjednik, Lazar Koliševski iz Makedonije. Taj se sistem održao sve do raspada Jugoslavije početkom 1990-ih godina.

Promjene koje su nastupile tijekom prve polovice 1980-e godine otvorile su brojna pitanja. Svakoga dana postaje sve jasnije da financijska i gospodarska slika Jugoslavije ne nagovještuje blistavu budućnost. Sve je više onih koji javno kritiziraju Partiju i njezin sustav radničkog samoupravljanja. Također, javlja se mišljenje da je Jugoslaviji potrebna radikalna promjena u smislu gospodarstva i ekonomije. S druge strane, još uvijek postoje pristaše Titove politike koji smatraju da Jugoslavija mora nastaviti putem kojega je imala do tada. Uz sve to, pojedini nacionalni stavovi bili su sve glasniji, čime jača represija kojom se isti nastoje suzbiti. Žrtvama državne represije postali su i neki od najvažnijih aktera s kraja 80-ih godina. Tako je u Zagrebu početkom 80-ih godina ponovno, nakon sloma Hrvatskog proljeća, uhićen Franjo Tuđman koji je u jednim njemačkim novinama predočio statističke podatke o nerazmjernom udjelu Srba u Partiji i vojsci. On se naime uputio u inozemstvo sa ciljem da tijekom svoje „političke turneje“ ostvari čvrste veze sa pripadnicima hrvatske emigracije. U Sarajevu je 1983. godine započelo suđenje muslimanskim intelektualcima sa područja Bosne koji su optuženi za „udruživanje radi neprijateljskih djelatnosti“. Pod optužbom za sastavljanje „Islamske deklaracije“ osuđen je i tadašnji odvjetnik Alija Izetbegović. Upravo je u Sarajevu te iste godine zatvoren Vojislav Šešelj, tada mladi sociolog kojemu se na teret stavljala krivnja da je u svojim tekstovima iznosio nacionalističke stavove.¹⁰

¹⁰ Broz, Josip - Tito. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 5.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/broz-josip--tito>>.

POJAVA EKONOMSKE NESTABILNOSTI

Početakom 80-ih godina postaje sve jasnije da je Jugoslavija duboko zakoračila u financijsku i gospodarsku krizu te da su pod hitno bile potrebne ekonomske promjene. Iako je u prvim desetljećima Titove vlasti Jugoslavija dijelom ostvarila jačanje gospodarstva i pozitivne financijske rezultate, tijekom 70-ih godina dolazi do njihove stagnacije i opadanja. Razlog tome bili su nefleksibilni mehanizmi samoupravnog socijalizma, poput planskog gospodarstva i inzistiranja na društvenom vlasništvu, sa kojima Jugoslavija nije mogla uspješno odgovoriti na izazove aktualne svjetske ekonomije i globalne krize. Upravo se zbog toga država morala suočiti sa galopirajućom inflacijom, povećanjem inozemnog duga (koji se dodatno povećavao zbog naglog rasta vrijednosti dolara) i monetarnom nelikvidnošću. Drugim riječima, Jugoslavija je bila na rubu bankrota. Podaci navode kako je 1980-e godine vanjski dug države iznosio nevjerojatnih 18 bilijuna dolara.¹¹

U početku je nova vlast nastojala zataškati stvarne podatke. Ipak, prvi korak u cilju poboljšanja ekonomske nestabilnosti napravljen je 1981. godine kada je predsjednik Predsjedništva Sergej Kraigher osnovao komisiju u kojoj se nalazilo oko 3 000 političara i ekonomskih stručnjaka. Ta je komisija dvije godine kasnije objavila dokument pod nazivom: „Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije“. U dokumentu se navode sve prethodno spomenute financijske nedaće koje su zadesile zemlju, predstavljen je program ekonomske stabilizacije te se od objave ovog dokumenta po prvi puta javno počelo govoriti o gospodarskoj krizi, dok se do tada upotrebljavao pojam „ozbiljne teškoće“. ¹²

POKUŠAJI STABILIZACIJE EKONOMSKE KRIZE

Glavnu riječ u provođenju programa ekonomske stabilizacije često su imali predsjednici Saveznog izvršnog vijeća (SIV). Prva osoba koja se ozbiljnije prihvatila ovog zadatka bila je Milka Planinc – predsjednica SIV-a u periodu od svibnja 1982. do svibnja 1986. godine. Zbog njezine odlučnosti i čvrstih stavova često su je nazivali „jugoslavenska željezna lady“, a da je uistinu bila posebna potvrđuje činjenica što je u povijesti ostala zapamćena kao jedina ženska predsjednica Vlade neke komunističke zemlje. Pritom se nije preispitivala njezina prošlost iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, odnosno poraća. Ona je za vrijeme svojega mandata utjecala

¹¹ T. Milanović, 2011, 85-92.

¹² T. Milanović, 2011, 85-92.

na donošenje brojnih zabrana. Prvenstveno je ograničila uvoz većine proizvoda široke potrošnje. Tako je trgovine diljem zemlje, za vrijeme njezinog mandata, krasila slika praznih policia kave, šećera, ulja, lijekova... Također, utjecala je na donošenje nepopularne odluke o uvođenju „par-nepar tablica“, odnosno, uredbi prema kojoj parnim danima u mjesecu smiju prometovati samo ona vozila čiji je zadnji broj na registracijskoj tablici paran ili pak neparnim danima u mjesecu smiju prometovati samo ona vozila čiji je zadnji broj na registracijskoj tablici neparan. Kako bi dodatno smanjili potrošnju derivata, SIV je donio odluku o uvođenju bonova za prodaju automobilskog goriva. Prema novouvedenom pravilu, svaki je mjesec jedan vlasnik osobnog automobila mogao kupiti maksimalno 40 litara benzin ili dizel goriva. Restriktivske mjere dodatno su otežale i inozemna putovanja. Naime, uvedeno je plaćanje novčanog depozita prilikom prelaska državne granice, dok se za svako novo napuštanje zemlje taj iznos povećavao.¹³

Milka Planinc je u svibnju 1986. godine podnijela ostavku, a na njezino je mjesto došao novi partijski dužnosnik Branko Mikulić. Naime, upravo se ovaj ekonomist smatrao zaslužnim za to što je Sarajevo postalo domaćinom XIV. zimskih olimpijskih igara. Dvije godine kasnije pred njega je stavljen još jedan veliki zadatak. Nakon što je imenovan predsjednikom SIV-a, počeo je sastavljati vijeće čiji će glavni cilj biti uspješna provedba stabilizacijske politike. Iako je za članove vijeća imenovao mlade i poduzetne ljude, značajniji je napredak izostao. Stoga je, nakon tri godine, vlada Branka Mikulića podnijela kolektivnu ostavku.

ZALAGANJA ANTE MARKOVIĆA

U vremenima iskušenja, kada se zemlja borila sa dubokom financijskom i gospodarskom krizom, a cjelovitost Jugoslavije stajala pod velikim upitnikom, kao sljedeći mogući spas nametnuo se Hrvat Ante Marković. Riječ je o gospodarskom stručnjaku koji je pune 23 godine obnašao ulogu generalnog direktora zagrebačkog poduzeća „Rade Končar“. Sam izbor Markovića bio je popraćen spekulacijama beogradskih političara. Naime, u kandidaturi za predsjednika vlade SFRJ, nasuprot Markovića stajao je Borislav Jović, jedan od najodanijih suradnika Slobodana Miloševića, tadašnjeg lidera jugoslavenskih Srba. Srbija je podržala kandidaturu Markovića u nadi da će na taj način ostvariti određene ustupke slovenskih i

¹³ Z. Radelić, 2004, 165-170.

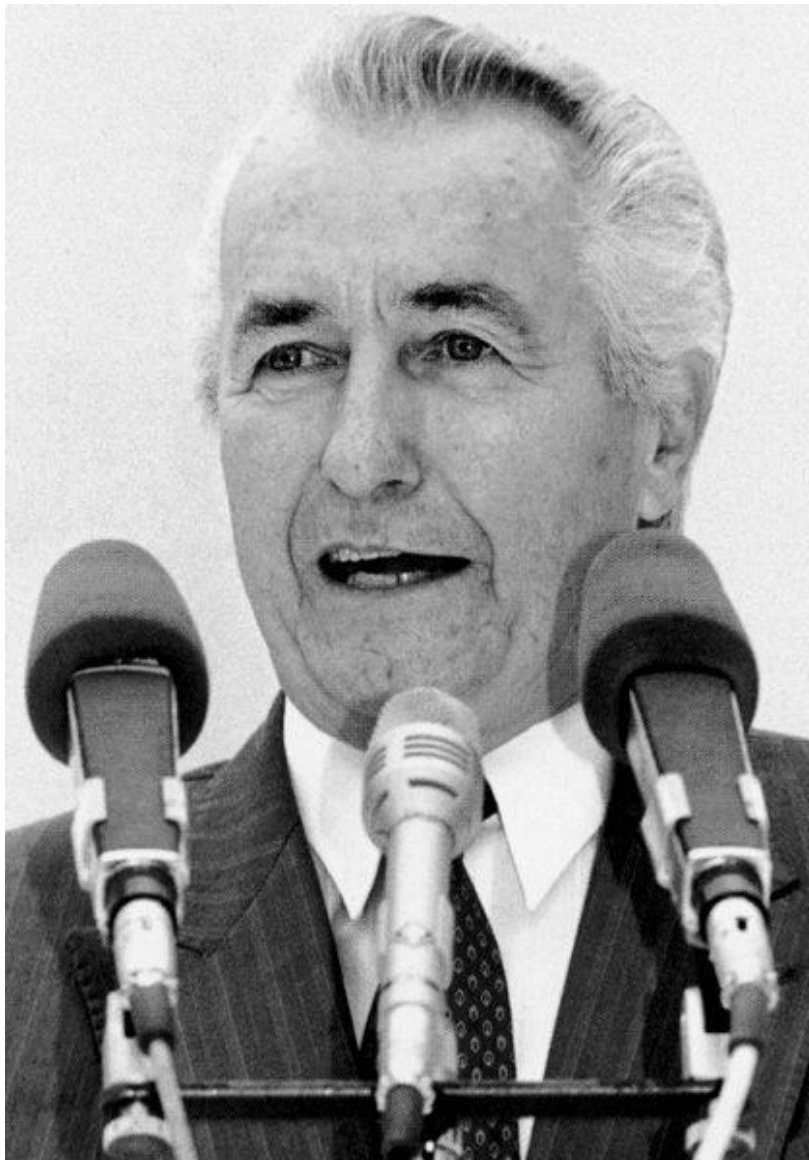
hrvatskih političara. Prvenstveno su nastojali osigurati „slobodne ruke“ za rješavanje krize na Kosovu što im je na kraju i uspjelo.

Tako je početkom 1989. godine Ante Marković izabran za posljednjeg premijera, odnosno predsjednika vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. U vrijeme prezaduženosti, hiperinflacije, nelikvidnosti valute, ali i političkih nesuglasica, Marković sa optimizmom prihvaća navedene izazove i pokreće nove reforme. Novi premijer je u svojoj vladi okupio gospodarske stručnjake i tržišno usmjerene političare. Započela je provedba „novog socijalizma“ čiji se plan i program temeljio na političkom pluralizmu, tržišnoj provedbi i mješovitom vlasništvu. Provedba novog stabilizacijskog programa ubrzo je dovela do spektakularnih rezultata. Posebno se ističu rezultati na polju suzbijanja inflacije. Naime, provedena je reforma jugoslavenskog dinara (obrisane su četiri nule, u praksi je to provedeno tako da je dosadašnjih 10 000 starih dinara pretvoreno u 1 novi dinar), a ujedno je tečaj jugoslavenske valute vezan za vrijednost njemačke marke (omjer 1:7). Nadalje, Marković je poticao uvođenje svih oblika vlasništva i prakticiranje tržišnog načina rada. Umanjio je iznos vanjskog duga i smanjio javnu potrošnju. Potaknuo je otvaranje novih tvornica i povećanja broja radnih mjesta. Uz sve to svojim je angažmanom nastojao utjecati na rješavanje nesuglasica između republičkih predstavnika i umiriti situaciju koja je sve više naslućivala da se ovaj problem ne može riješiti bez otvorenih sukoba. Zbog svega navedenoga, možemo bez imalo sumnje utvrditi kako je Markovićeva vlada, krajem 80-ih godina, predstavljala jedino čvrsto uporište tadašnje države, a sam Marković ostao je jedini političar koji je ispred nacionalnih interesa stavio interes Jugoslavije.¹⁴

No, Markovićev optimizam i navodni gospodarski uspjesi nisu mogli nadvladati političku krizu koja je svakim danom sve više izjedala državu. Iako je medijski pridobio povjerenje naroda i postao najomiljenijim političarem na prostoru svih šest republika, bio je primoran odustati od provođenja stabilizacijske politike jer su nacionalni interesi čelnika Slovenije, Hrvatske i Srbije utjecali na stvaranje političkog saveza protiv Markovića koji je još uvijek vjerovao u opstanak Jugoslavije. U to vrijeme, diljem republika organiziraju se prvi višestranački izbori, a nada za opstanak federacije svakim danom bila je sve manja. Slovenija i Hrvatska putem referendumata potvrđuju želju za neovisnošću, čime se naslućivao kraj. Marković je gubio autoritet. Slovenija je uvelike koračala putem osamostaljenja, Hrvatska je nastojala u svojoj blagajni zadržati

¹⁴ Marković, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 6.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/markovic-ante>>.

cjelokupan iznos zarade od turizma, a Srbija je kao prva jugoslavenska republika imenovala zasebnog ministra vanjskih poslova te tako potvrdila svoju separatističku politiku. U Hrvatskoj su već uvelike započeli vojni sukobi, a konačan udarac, sada već fiktivnom saveznom predsjedniku Vlade, zadali su članovi njegove Vlade koji su usvojili proračun u kojem je predviđeno da se čak 81% sredstava izdvoji za agresivne pothvate srbizirane JNA. Markoviću nije preostalo ništa drugo nego da u prosincu 1991. godine podnese ostavku koja je na simboličan način nagovijestila definitivan kraj i raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.¹⁵

Slika 3. Ante Marković

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr> (6. travnja 2024.)

¹⁵ L. Silber, 1996, 59-71.

KRIZA NA KOSOVU

INICIJALNA NEZADOVOLJSTVA

Kriza na Kosovu postala je svojevrsna uvertira u burne osamdesete godine. Uspostavom Titove Jugoslavije, odnosno nakon što su na čelo države stupili komunisti, Kosovo je dodijeljena ograničena autonomija. Unatoč velikoj prisutnosti albanske nacionalne manjine, sve važnije političke i gospodarske funkcije bile su u rukama Srba i Crnogoraca. Tijekom šezdesetih godina na području Kosova javljaju se radikalne ljevičarske skupine čiji je glavni cilj bio odcjepljenje Kosova od Srbije (odnosno Jugoslavije) i njegovo pripojenje Albaniji. Zbog toga je na ovom području bila prisutna snažna državna represija.¹⁶ Situacija se mijenja 1974. godine kada je usvojen novi Ustav. Naime, njime se povećala razina samostalnosti dviju srpskih pokrajina te su se njihove ovlasti u većoj mjeri izjednačile sa ovlastima preostalih šest republika. Ipak, razlika je bila u tome što pokrajine, za razliku od republika, nisu imale pravo na odcjepljenje ili secesiju, odnosno političko odvajanje jedne regije ili dijela države radi stvaranja nove države. Jugoslavensko je vodstvo vođeno izrekom „Slaba Srbija, jaka Jugoslavija“ nastojalo zadovoljiti pripadnike albanske nacionalne manjine i smiriti situaciju na Kosovu. Paralelno sa odredbama novog Ustava dolazi do povećanja albanskih kadrova u državnim i drugim službama. Dakle, razvidno je kako je novim Ustavom jugoslavensko vodstvo nastojalo spriječiti daljnje eskaliranje nezadovoljstva albanskog naroda.¹⁷

Ove promjene nisu najbolje prihvatili Srbi koji su Kosovo smatrali „kolijevkom svoje civilizacije“. Sve su se glasnije izražavali srpski nacionalistički stavovi, a njihov je glavni pokretač bio Savez komunista Srbije (SKS). Činjenica je da su ove promjene uistinu utjecale na smanjenje broja srpskog stanovništva na Kosovu jer su promjene potaknute političkim zbivanjima prouzročile primjetne demografske oscilacije. Tako je prema popisu stanovništva iz 1948. godine udio srpskog stanovništva na Kosovu iznosio 27%, a 1991. godine svega 11%. Razlozi su dvojaki. Srbi su isticali kako je do iseljavanja došlo zbog pritiska kosovskih Albanaca, a albanska strana je isticala kako su za ove promjene zaslužna iseljavanja Srba potaknuta ekonomskim motivima. Iako je Kosovo bilo poprilično bogato rudama, a posebno se isticalo po proizvodnji olova i cinka, ipak je riječ o najsiromašnijem i najzaostalijem dijelu Jugoslavije. Ovaj podatak potvrđuje i činjenica da je 1979. godine na Kosovu BDP po

¹⁶ T. Milanović, 2011, 85-92.

¹⁷ L. Silber, 1996, 24-36.

stanovniku iznosio 795 USD, dok je njegov prosječni iznos na razini Jugoslavije te iste godine iznosio 2 635 USD.¹⁸

Politička previranja nastavljena su tijekom sedamdesetih godina, a početkom osamdesetih dobivaju novu dimenziju. Prema popisu stanovništva iz 1981. godine, u Jugoslaviji je bilo prisutno oko 1,7 milijuna Albanaca, odnosno činili su udio od 7,7% ukupnog stanovništva (više od Crnogoraca i Slovenaca, a gotovo jednako udjelu Makedonaca). Većina Albanaca bila je smještena na Kosovu gdje su činili udio od 85% stanovništva. Zbog toga su kosovski Albanci sve glasnije isticali želju da se pokrajina Kosovo pretvori u sedmu jugoslavensku republiku. Rukovodstvo Kosova sve je češće izražavalo nezadovoljstvo sa neadekvatnom i nedovoljnom pomoći Jugoslavije u gospodarskom jačanju ove najmanje razvijene regije. Također, Albanci su smatrali kako se njihova prava uvelike ograničavaju i krše zbog dominacije Srba. S druge strane, sve više Srba je smatralo da vlast ne čini dovoljno kako bi zaštitila svoje građane od pritiska većinskog albanskog stanovništva. Postupno se javlja sve veća mržnja između dva naroda koji nastanjuju Kosovo. Nakon smrti Josipa Broza Tita situacija je izmakla kontroli te su događaji u ovoj južnoj jugoslavenskoj pokrajini nagovijestili da će uvelike utjecati na očuvanje jugoslavenske federacije.¹⁹

Kosovski Albanci strahovali su da će Titova smrt olakšati Srbiji ponovno stjecanje većeg utjecaja na prostoru Socijalističke Autonomne Pokrajine (SAP) Kosovo. Uz to, među albanskim stanovništvom već se uvelike širila nacionalna svijest, koja je svoje temelje crpila iz jezične i povijesne tradicije Albanije. Početkom 1981. godine organizirani su brojni prosvjedi popraćeni parolom „Kosovo Republika“. Oni su u većini slučajeva prerasli u nemire koji su završavali intervencijom savezne policije i vojske. Upravo je tako završio i prvi masovniji prosvjed koji je započeo 11. ožujka 1981. godine na Sveučilištu u Prištini. Naime studenti su pod izlikom loše hrane u studentskom restoranu pokrenuli pobunu koja je ubrzo zahvatila puno šire stanovništvo. Tako su se studentima, u vrlo kratkom razdoblju, pridružili rudari i ostali nezadovoljni radnici. Prosvjedi su se u proljeće 1981. godine proširili na sve veće kosovske gradove. Prosvjednici su uz težnju za osnutkom republike isticali nezadovoljstvo sa gospodarskom politikom Jugoslavije koja, prema njihovom mišljenju, nije bila adekvatno

¹⁸ L. Silber, 1996, 24-36.

¹⁹ T. Milanović, 2011, 85-92.

usmjerena na poboljšanja socijalnih i ekonomskih uvjeta na Kosovu. Tako se među prosvjednicima mogla uočiti parola "Trepča radi, Beograd se gradi".²⁰

OTPOR KOSOVSKIH SRBA I SMRT ALEKSANDRA RANKOVIĆA

Pokrajinske vlasti odlučile su prosvjed obuzdati silom, a jugoslavenski vrh ove je događaje ocijenio kao "prijetnjom teritorijalnom integritetu i suverenitetu Jugoslavije". Proglašeno je izvanredno stanje te su na Kosovo poslani pripadnici Jugoslavenske narodne armije. Prilikom rastjerivanja prosvjednika život je izgubilo nekoliko desetaka prosvjednika, a nekoliko tisuća kosovskih Albanaca bilo je zatvoreno u obližnje zatvore. O ovim se događajima nije moglo čitati u dnevnim novinama ili slušati na televiziji. Jugoslavenske vlasti su svim silama nastojale zataškati pravo stanje na Kosovu. Tom je prilikom nastala anegdota o jednom partijskom dužnosniku koji je, nakon što je saznao da novinska agencija Reuters nastoji međunarodnoj javnosti prikazati zbivanja na Kosovu, uzviknuo "Zaustavite Reuters!". Ovo krvavo gušenje ustanka kosovskih Albanaca predstavljalo je tek prvu stepenicu u njihovoj dugogodišnjoj borbi za svoja prava.

Spomenuti događaji su na neki način dodatno potaknuli Srbe u borbi za veća prava na Kosovu. Na poticaj srpskog književnika i političara Dobrice Ćosića, nekolicina nezadovoljnih Srba sa Kosova započela je stvaranje nacionalističkog pokreta za povećanje prava kosovskih Srba. Njihova je organizacija postupno rasla te je u idućih pet godina, uz potporu srbijanskog vodstva, postala vodeći faktor u širenju srpskog nacionalizma na Kosovu. Pod nazivom „Odbor Srba i Crnogoraca“, ova je skupina tijekom 1986. godine sakupila više od 50 000 potpisa Srba koji su zahtijevali promjene na Kosovu. Iako je u početku organizacija imala tajni karakter, tijekom 1986. godine, ona dobiva otvorenu podršku nekih od vodećih srpskih političara i književnika tog razdoblja (primjerice Vuka Draškovića – srpskog književnika i nacionalista te Dušana Čkrebića – tadašnjeg predsjednika Predsjedništva SR Srbije) pa sa time njezin rad prestaje biti ilegalan.²¹

Prvi masovniji prosvjed, zbog nezadovoljstva sa statusom kosovskih Srba, ali i općenito Srba u Jugoslaviji, vezan je uz sprovod Aleksandra Rankovića. Naime, u periodu od 1944. pa do 1966. godine Ranković je bio prvi čovjek Uprave državne bezbednosti (UDB-a) koje su pod

²⁰ L. Silber, 1996, 24-36.

²¹ L. Silber, 1996, 24-36.

njegovim vodstvom upravljale stanjem na Kosovu. U tom se periodu, prisutnost pripadnika državne bezbednosti očitovale kroz strah albanskog stanovništva koje u to vrijeme nije imalo hrabrosti glasnije isticati svoje težnje. Tako je upravo Ranković kod kosovskih Albanaca postao sinonimom strahovlade. Njegova je smrt, u kolovozu 1983. godine okupila brojne Srpske nacionaliste. Prema procjenama, na sprovodu je bilo oko 100 000 ljudi koji su oduševljeno skandirali na spomen Rankovićeve imena pa je na kraju ovaj događaj više nalikovao na miting, nego na sprovod.²²

MEMORANDUM SRPSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI (SANU)

Srpske nacionalne težnje dodatno su ojačane u listopadu 1986. godine. Naime, upravo je tada grupa srpskih akademika izdala „Memorandum Srpske akademije znanosti i umjetnosti“ koji je ubrzo postao poznat pod nazivom „Memorandum SANU“. U dokumentu se otvoreno govori o lošem stanju u SFRJ, osuđuje se Ustav iz 1974. godine te se promovira ponovni povratak na centralističko uređenje Jugoslavije. Izražena je potreba za revizijom Ustava kako bi Kosovo i Vojvodina ponovno mogli postati sastavnim teritorijem jedinstvene SR Srbije. U dokumentu se ističe da su Srbi u Jugoslaviji zakinuti te se otvoreno kritizira Tito i stanje koje je ostalo nakon njegove smrti. Ističe se ugroženost srpskog naroda od strane drugih naroda, što je prema njima pogotovo vidljivo na području SAP Kosova i SR Hrvatske. Istaknuta je marginalizacija Srba u ekonomskoj, kulturnoj, političkoj i znanstvenoj sferi. Upozorava se na pojavu i jačanje protusrpskih snaga unutar cijele SFRJ. Također je istaknuta nužnost brze vojne akcije kako bi se spriječilo propadanje srpskog naroda. Važnost ovog dokumenta je višestruka. Možemo ga smatrati prvim nacionalističkim programom koji se pojavio u socijalističkoj Jugoslaviji. Isto tako, u njemu su naznačene glavne težnje Srba koje će nastojati ostvariti na samom kraju 80-ih i u prvoj polovici 90-ih godina. To se prvenstveno odnosi na pokušaj formiranja Velike Srbije koja će uspostaviti centralističku vlast te upravljati Jugoslavijom. U slučaju da to neće biti moguće, težnje će se usmjeriti na to da se Srbiji pripoje svi oni dijelovi na kojima je prisutno srpsko stanovništvo, bez obzira na tadašnje republičke granice. Srpski politički lider Slobodan Milošević je većinu ovih ideja promovirao u svojim političkim nastupima, a sam Memorandum postao je temelj za provođenje otvorene velikosrpske politike i njihovih ciljeva.

²² P. Garde, 1996, 246-255.

USPON SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Kako smo već ranije spomenuli, srpske nacionalne težnje sve su više jačale, a situacija poprima novu dimenziju kada se za „zaštitnika svih Srba“ nametnuo Slobodan Milošević. Njegova je popularnost naglo počela rasti nakon 24. travnja 1987. godine, kada je, kao zamjena za predsjednika Ivana Stambolića, posjetio Kosovo Polje i sastao se sa vođama srpskih komunista sa Kosova, kako bi raspravili o problemima na Kosovu. Kosovski Srbi bili su sretni zbog pozornosti koju im Beograd sve više pridaje pa su se toga dana okupili oko Doma kulture gdje se trebao održati dogovoreni sastanak. Za vrijeme održavanja sastanka izbili su neredi koje je milicija nastojala suzbiti sa upotrebom sile. Do Miloševića je došla informacija da „policija tuče naš narod“²³. Na to je Milošević napustio sastanak i krenuo prema svjetini koja se okupila oko zgrade. Kada se približio okupljenima dva puta je ponovio rečenicu koja je postala sloganom za okupljanje pobunjenih Srba: „Niko ne sme da vas bije“²⁴. Miloševićeva izjava ubrzo se proširila diljem Jugoslavije. Postao je zaštitnikom Srba i uzrokom Stambolićeva sloma.

Slika 4 Kosovo Polje, travanj 1987.
Izvor: <https://princip.info/> (10.travnja 2024.)

²³ L. Silber, 1996, 24-36.

²⁴ L. Silber, 1996, 24-36.

Slobodan Milošević se nakon posjeta Kosovu Polju postupno sve više udaljavao od dugogodišnjeg prijatelja Ivana Stambolića. Njihovo prijateljstvo trajalo je dugih 25 godina, a upoznali su se tijekom studentskih dana kada su obojica studirali pravo u Beogradu. Upravo je Stambolić pomogao Miloševiću prilikom njegovog prvog zaposlenja u Partiji, a osobno ga je pripremao i za posjet Kosovu Polju tog proljeća 1987. godine. No, odsutnost Ivana Stambolića 24. travnja promijenila je tijek povijesti. Milošević je shvatio da mu nezadovoljstvo kosovskih Srba može poslužiti kao karta za napredak u političkoj hijerarhiji. Stoga nakon početne slave, koju mu je omogućila nepažnja Stambolića, ni pod koju cijenu nije želio odustati od kosovskih Srba. Vlastite je interese odlučio staviti iznad dugogodišnjeg prijateljstva. S time započinje razilaženje donedavnih prijatelja te se unutar Komunističke Partije Srbije (KPS) počinju stvarati dva politička pravca predvođena Miloševićem i Stambolićem.

Novi udarac za Savez komunista Jugoslavije (SKJ) koje nije imao adekvatnog rješenja za suzbijanje situacije na Kosovu uslijedio je 3. rujna 1987. godine. Toga je dana izbio incident u vojarni "Branko Krsmanović" u Paraćinu. Devetnaestogodišnji Azis Kelemendi, regrut albanskog podrijetla, ubio je četvoricu te ranio petoricu svojih kolega. Kelemendi je tijekom ranih jutarnjih sati ušao u spavaonice te uz pomoć automatske puške počinio ovaj zločin. To je ujedno bio kraj za Kelemendija koji je, prema izvješću vojske, izvršio samoubojstvo. Od četvorice ubijenih, dvojica su bila sa područja SR Bosne i Hercegovine te po jedan iz SR Hrvatske i SR Srbije. Motivi Azisa Kelemendija ostali su nepoznanicom. Ovaj događaj zgrozio je Jugoslaviju. Srpski mediji okarakterizirali su ga činom albanskog nacionalizma. I ovog je puta sprovod iskorišten za iskazivanje političkih stavova. Naime, na sprovodu Srđana Simića iz Beograda okupilo se oko 10 000 nezadovoljnih Srba koji su i ovom prilikom iznijeli negativne stavove protiv vođa kosovskih Albanaca.²⁵

Jesen 1987. godine označava vrijeme „političkih igrica“, posebice na prostoru SR Srbije. Nakon nemilih događaja koji su se odvijali početkom rujna, predsjednik Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda Dragiša Pavlović, pokušao je smiriti histerično raspoloženje koje je vladalo u zemlji. Sredinom rujna organizirao je sastanak sa predstavnicima beogradskih medija. Na sastanku je istaknuo da „zapaljive reči ne donose ništa drugo nego požare. Neodmerenim rečima stvara se samo histerično raspoloženje koje vodi do najgoreg, a da rešenja nema“²⁶. Bilo je sasvim jasno da smirivanje situacije i smanjenje tenzija nije u skladu sa političkim pravcem

²⁵ L. Silber, 1996, 24-36.

²⁶ P. Garde, 1996, 246-255.

koji je odabrao Slobodan Milošević. Sve je vidljivije da postoje razmirice između dvije struje unutar srpskog rukovodstva, a način rješavanja kosovskog pitanja pokazao se ključnom preprekom. Slobodan Milošević iskoristio je ovu situaciju za sakupljanje novih političkih bodova i eliminaciju protivnika. Nekoliko dana kasnije u novinskom listu „Politika ekspres“ izašao je članak u kojem se Pavlovića smatra glavnim krivcem za „uništavanje srpskog i jugoslavenskog jedinstva“. Iako je autorom teksta imenovan jedan od urednika, pravi autor bila je supruga i glavna savjetnica Slobodana Miloševića, Mira Marković. Ivan Stambolić bio je jedan od rijetkih koji je u ovoj situaciji podržao Pavlovića. S druge strane Milošević je stjecao sve više pristaša, a njegovom utjecaju nisu odoljeli ni šefovi nekih od najvažnijih novina i televizijskih postaja. Konačan kraj Pavlovića i Stambolića uslijedio je na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Pavlović je na temelju većine glasova smijenjen sa svih dužnosti, a ovaj je događaj nagovijestio da će ista sudbina uskoro sustići Stambolića, koji je samo tri mjeseca kasnije morao odstupiti sa funkcije predsjednika Predsjedništva Srbije. Miloševića su spletke dovele do cilja. Uklonio je dva najveća protivnika. Zanimljiv je podatak da su rukovodioci jugoslavenskih republika pozdravili Miloševićevu pobjedu. Ovaj čin potvrđuje da je Milošević vrlo vješto provodio svoje planove. Prostora za sumnju nije bilo. Rijetki su oni koji su već tada shvaćali njegove namjere. Jedan od njih bio je Stambolić koji je prilikom komentiranja događaja sa sjednice izjavio: "Tada je Milošević postao svestan da je Kosovo samo lansirna rampa. Cilj je bila Jugoslavija"²⁷.

²⁷ Z. Radelić, 2004, 165-170.

SITUACIJA U SLOVENIJI

U vrijeme kada je sva pozornost jugoslavenskih čelnika bila usmjerena na najmanje razvijenu pokrajinu, u najrazvijenijoj republici započeo je proces liberalizacije kakav do tada još nije bio viđen u komunističkom svijetu. Da je Slovenija uistinu bila važna za Jugoslaviju potvrđuje podatak da su Slovenci činili samo 8% jugoslavenskog stanovništva, ali su zbog razvijenog gospodarstva i turizma doprinosili 1/3 udjela nacionalnog bruto proizvoda te 1/4 prihoda od izvoza²⁸. Ova najzapadnija jugoslavenska republika počela je poprimati naličje zapadnog svijeta. Promjene su bile vidljive na svim društvenim, kulturnim i političkim poljima. Svojevrсна „kulturna revolucija“ započinje na samom početku osamdesetih godina sa pojavom glazbenog sastava „Laibach“. Predstavljali su nešto novo, zračili su posebnošću, a krasila ih je velika razina provokacije. Slovenska omladina prihvatila je novi glazbeni pravac, a bend je ubrzo stekao slavu i naklonost publike. SR Slovenija je bila prva jugoslavenska republika koju je karakterizirala velika razina tolerancije prilikom usvajanja novih društvenih normi.

Postupno su nove ideje prodirale i u sferu politike. Tekst koji je početkom 1987. godine izašao u 57. broju slovenskog časopisa „Nova revija“ izazvao je bijes jugoslavenskih političara. Naime, u časopisu je iznesen slovenski nacionalni program koji je podsjećao na svojevrsni odgovor Memorandumu SANU, objavljenom samo nekoliko mjeseci ranije od strane srpskih akademika. Bilo je sasvim jasno da se većina prihoda SR Slovenije troši na razvoj zaostalih dijelova SFRJ. Također nestabilnost dinara često je smanjivala njihove prihode od izvoza. Komunistička načela kočila su SR Sloveniju koja bi se puno brže razvijala kada bi, po uzoru na zemlje Zapadne Europe, prihvatila tržišno gospodarstvo i višestranačje. Stoga ne čudi što se diljem ove republike sve glasnije izražavala težnja za osamostaljenjem. Na ove glasine nije ostala imuna ni JNA koja se uz SKJ smatrala glavnim stupom Titove Jugoslavije. Autori tjednika slovenske omladine „Mladina“ često su u svojim člancima JNA opisivali kao „nedemokratsku instituciju koja je uvijek spremna na državni udar“²⁹, a na meti ovog časopisa našao se upravo savezni ministar obrane i jedini jugoslavenski nositelj čina admirala flote Branko Mamula³⁰. Tako je u časopisu izašao podatak da su u izgradnji Mamuline vile u Opatiji sudjelovali jugoslavenski vojnici, a sam admiral suočen je sa optužbama da je sudjelovao u tajnoj prodaji jugoslavenskog oružja siromašnoj Etiopiji te je zbog toga nazvan „trgovcem

²⁸ P. Garde, 1996, 255-258.

²⁹ L. Silber, 1996, 36-45.

³⁰ L. Silber, 1996, 36-45.

smrti“. Kako bi se spriječilo dodatno širenje informacija, Mamula je bio primoran ponuditi ostavku. Funkciju ministra obrane u svibnju 1988. godine preuzima general Veljko Kadijević koji je svim silama pokušao obuzdati rad „Mladine“. Milan Kučan koji je na čelu Saveza komunista Slovenije bio od 1986. godine nastojao je obraniti rad uredništva te je ovu situaciju okarakterizirao kao posljedicu jačanja antislovenske kampanje na prostoru ostalih jugoslavenskih republika.

„Mladina“ nije pokleknula pred prijetnjama. Njezini su novinari sredinom svibnja 1988. godine objavili ekskluzivna saznanja. Naime, uredništvo je došlo do magnetograma sa 72. sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na kojem je bilo riječi o uhićenju "problematičnih" članova slovenskog Saveza socijalističke omladine. Magnetogram je poslužio kao temelj za članak koji je uredništvo plasiralo pod naslovom „Noć dugih noževa“, a u kojem se navodi kako je Armija sastavila dokument sa imenima onih osoba koje želi uhititi zbog političkih prijestupa. Iako imena nikad nisu bila objavljena (postoji sumnja jesu li imena uistinu bila napisana), sve izrečeno u članku bilo je dovoljno da se diljem Ljubljane proširi strah o mogućem vojnom udaru. Nekoliko dana kasnije, novo izdanje „Mladine“ povučeno je sa tržišta, a slovenska Služba državne sigurnosti započela je istragu o tome kako su povjerljivi podaci dospjeli do uredništva ovog popularnog tjednika. Krivnja je pripisana tzv. ljubljanskoj četvorci koju su činili Janez Janša, Janez Borštner, David Tasić i Franci Zavrl. Važno je istaknuti kako je „Mladina“ imala veliku podršku slovenske javnosti te je ujedno ta ista javnost pokrenula peticiju za oslobođenje četvorice okrivljenika. Ipak to nije bilo dovoljno jer su pripadnici „ljublanske četvorke“ osuđeni na kaznu zatvora od osam mjeseci do četiri godine pod optužbom za odavanje vojne tajne. Uredništvo „Mladine“ je kroz svoje članke nastojalo upozoriti na nedemokratsku i militantnu praksu režima, krhkost i nesposobnost čelnika Jugoslavenske narodne armije te u konačnici nagovijestiti skori kraj komunističke vlasti³¹.

³¹ L. Silber, 1996, 36-45.

RJEŠAVANJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA

Ljeto 1988. godine je proteklo u znaku tzv. „Mitinga istine o Kosovu“. Vješto birane riječi i uvjerljivi govori Slobodana Miloševića te snaga novinskih članaka bili su dobitna kombinacija za buđenje srpskih nacionalnih težnji. Srbi su bili spremni preuzeti stvari u svoje ruke, a upravo je ta zalučena svjetina bila glavno oruđe zaštitnika kosovskih Srba. Nakon što se krajem 1987. godine riješio Pavlovića i Stambolića došlo je vrijeme za obračun sa preostalim neistomišljenicima. Milošević je mitinge nastojao iskoristiti za postizanje vlastitih političkih ciljeva. Prvenstveno za smjenu legalnih rukovodstva SAP Vojvodine i Kosova te političkog vodstva SR Crne Gore.³² U lipnju 1988. godine na Kosovom Polju dolazi do osnivanja „Komiteta za organizaciju protestnih skupova van pokrajine“. Komitet je utjecao na stvaranje „psihologije mase“ (ostvarenje ciljeva kroz grupne istupe), a od tada se pitanje Kosova izravno počelo koristiti kao paravan za postizanje srpskih nacionalnih ciljeva.³³

Dana 5. listopada 1988. godine mitingaši su se okupili ispred zgrade vojvođanskog rukovodstva u Novom Sadu. Jedina mana njihovog političkog vodstva bila je ta što su vodili samostalnu politiku bez pretjeranog obaziranja na savjete iz Beograda. Glavnu riječ u organizaciji mitinga imali su Miloševićevi podanici, budući rukovodioci Vojvodine, Mihalj Kertes, Nedjeljko Šipovac i Radovan Pankov. Na mitingu je sudjelovalo oko 15 000 ljudi, od kojih je većina stigla pješke, autobusima ili čak traktorima iz Bačke Palanke i obližnjih gradova. Sve je bilo organizirano i ništa se nije prepuštalo slučaju. Scenarij i ciljevi odavno su bili osmišljeni. Uzalud su vojvođanski partijski čelnici naglašavali kako je u Vojvodini, za razliku od Kosova, situacija potpuno mirna. Mitingaši su neosnovano isticali kako rukovodstvo Vojvodine „nema razumevanja za kosovske Srbe“, a da je zapravo riječ o provođenju srpskih nacionalističkih planova otkrivaju parole koje su krasile ovakve skupove, primjerice: „Oj, Srbijo iz tri dela ponovo ćeš biti cela“. Okupljena masa vrijeđala je partijsko rukovodstvo, zgradu obasipala kamenjem, a jogurtom gađala sve one koji su htjeli smiriti situaciju. Upravo je zbog ove specifičnosti Miloševićeva antibirokratska revolucija pospradno nazvana „jogurt revolucijom“. Zaštita od demonstranata nije dolazila od strane policije koja je uvelike bila podložna vlastima u Beogradu. Zbog toga su vojvođanski čelnici tražili intervenciju Armije, ali to nije bilo moguće jer su politički dužnosnici iz Beograda odbili mogućnost uplitanja vojske. Podrška nije dobivena ni od strane predstavnika ostalih jugoslavenskih republika koji su pozorno, ali bez

³² L. Silber, 1996, 46-58.

³³ L. Silber, 1996, 46-58.

želje za uplitanjem, promatrali događaje u sjevernoj pokrajini. Državno i partijsko rukovodstvo Vojvodine bilo je stavljeno pred gotov čin. Nije im preostalo ništa drugo nego da već idućeg dana podnesu ostavke. Time je uz pomoć zaluđene svjetine i političkih simpatizera ostvaren prvi u nizu ciljeva Slobodana Miloševića.³⁴

Sljedeće odredište mitingaša bila je najmanja jugoslavenska republika, SR Crna Gora. Ovdje je situacija bila specifična zbog toga što su unutar samih crnogorskih političkih krugova postojale dvije različite struje. „Zelenaši“ su zagovarali neovisnost i samostalnost Crne Gore dok su „Bjelaši“ Crnogorce smatrali Srbima i zbog toga težili ka ujedinjenju sa Srbijom. Milošević, koji je i sam bio crnogorskog podrijetla, predosjećao je da će i ovdje cilj ubrzo biti ostvaren. Ipak crnogorski je režim tri mjeseca uspješno odolijevao pritisku demonstranata. No nekolicina vješto organiziranih mitinga, popraćenih gospodarskim i političkim zahtjevima te podrška medija uzrokovala je svrgavanje crnogorske vlasti. U tome je veliku ulogu imao predvodnik mladih crnogorskih komunista te Miloševićev istomišljenik Momir Bulatović koji je, nakon rušenja vlasti u Titogradu, preuzeo kontrolu nad Savezom komunista Crne Gore. Tako je početkom 1989. godine Milošević uspješno proširio vlast van granica Srbije.³⁵

Nakon SAP Vojvodine i SR Crne Gore na red je došla SAP Kosovo. No ovdje je Milošević bio prisiljen upotrijebiti nešto drugačiju taktiku pošto nije mogao računati na podršku širokih narodnih masa. Kosovski Albanci, koji su ovdje činili većinu, podržavali su predsjednika Saveza komunista Kosova Azema Vlasija i članove kosovskog rukovodstva. Milošević je glavnog saveznika našao u Rahmanu Morini, jednom od vrlo rijetkih albanskih političara koji su se u to vrijeme usprotivili separatizmu stanovnika Kosova i podržavali politiku Beograda. Listopad i studeni 1988. godine protekli su u znaku masovnih demonstracija, uličnih nereda i političkih smicalica. Milošević je iskoristio nemire na Kosovu te je 17. studenoga smijenio rukovodstvo Saveza komunista Kosova. No nemiri ovdje ne prestaju. Početkom 1989. godine, rudari iz obližnjeg rudnika Trepče pobunili su se zbog nasilnog rušenja legitimno izabranih komunističkih čelnika i nametanja srpskih interesa na području SAP Kosova. Oko 1 500 nezadovoljnih rudara uputilo se prema Prištini, gdje su im se pridružili albanski studenti. Milan Kučan, tadašnji vođa Saveza komunista Slovenije, otvoreno je podržao demonstrante te je u Ljubljani organizirao skup u znak podrške rudarima sa Kosova. U svojem je govoru istaknuo sljedeće: “Mislimo da kosovski rudari ne brane samo svoja prava, prava Albanaca i autonomiju

³⁴ T. Milanović, 2011, 85-92.

³⁵ D. Bilandžić, 2006, 327-341.

Kosova, nego i avnojevsku Jugoslaviju i ravnopravnost svih republika, uključujući Sloveniju, kao i naroda koji u njima žive”. Kao odgovor na slovenske stavove, u Beogradu je organiziran veliki miting u znak podrške Miloševiću. Mitingaši su se skupili ispred zgrade savezne Skupštine gdje im se na njihov zahtjev obratio Slobodan Milošević. Uslijedio je još jedan govor koji je trebao razjariti okupljenu masu. Za vrijeme govora mitingaši su skandirali: “Uhapsite Vlasija!”, Milošević se osvrnuo na ove poklike i odgovorio sljedeće: “Ne čujem dobro, ali želim da vam odgovorim na ovo što tražite, da će oni koji su se poslužili ljudima da manipulišu radi ostvarenja političkih ciljeva protiv Jugoslavije biti kažnjeni i biti uhapšeni”³⁶. Milošević je ispunio svoje obećanje.³⁷

Na Kosovu je uvedeno izvanredno stanje, a već idućeg dana Azem Vlasi bio je uhapšen pod optužbom za “kontrarevolucionarnu delatnost”. Uz njega je uhićeno i nekoliko stotina kosovskih političara i pristalica Vlasijeve vlasti. Kosovo je bilo pod prismotrom tenkova JNA. Izvanredno stanje i pritisak Armije bili su još samo jedan mali dio Miloševićeva plana. Krajem ožujka Beograd je kosovskim političarima zadao konačan udarac. Naime, u ovom cjelokupnom društvenom i političkom rasulu koje je vladalo diljem Kosova, kosovski su delegati bili prisiljeni usvojiti nove amandmane na Ustav koji su označili ukidanje vlastite autonomije te prihvaćanje vlasti iz Beograda. Ova vijest dodatno je oneraspoložila kosovske demonstrante koji su nastavili prosvjed protiv ukidanja autonomije i srpske represije. Prosvjed je zaustavljen uz intervenciju specijalnih jedinica policije. Tijekom rastjerivanja okupljenog mnoštva život su izgubile 24 osobe. Dana 28. ožujka beogradska politička elita započela je proslavu povodom donošenja novog Ustava i stjecanja nadzora nad pokrajinama. Uspješan rasplet antibirokratske revolucije dodijelio je Miloševiću nezamislivu slavu. Postao je svojevrsnim kultom ličnosti. Njegovo najjače oružje bili su mitinzi koji su postali karta na koju se oslanjalo beogradsko političko vodstvo svakoga puta kada bi došlo u sukob sa čelnicima preostalih jugoslavenskih republika, a glas naroda označavao je paravan za suzbijanje Miloševićevih protivnika i ispunjenje velikosrpskih ciljeva. Ipak, ovo je bila samo uvertira u burne devedesete godine koje će svoj epilog doživjeti u veljači 2008. godine kada je Skupština Kosova, potaknuta i podržana od strane utjecajnih svjetskih zemalja, proglasila nezavisnost i osnutak dugo očekivane samostalne Republike Kosovo.³⁸

³⁶ D. Bilandžić, 2006, 327-341.

³⁷ I. Bilić, 2005, 73-184.

³⁸ I. Bilić, 2005, 73-184.

600. OBLJETNICA KOSOVSKE BITKE

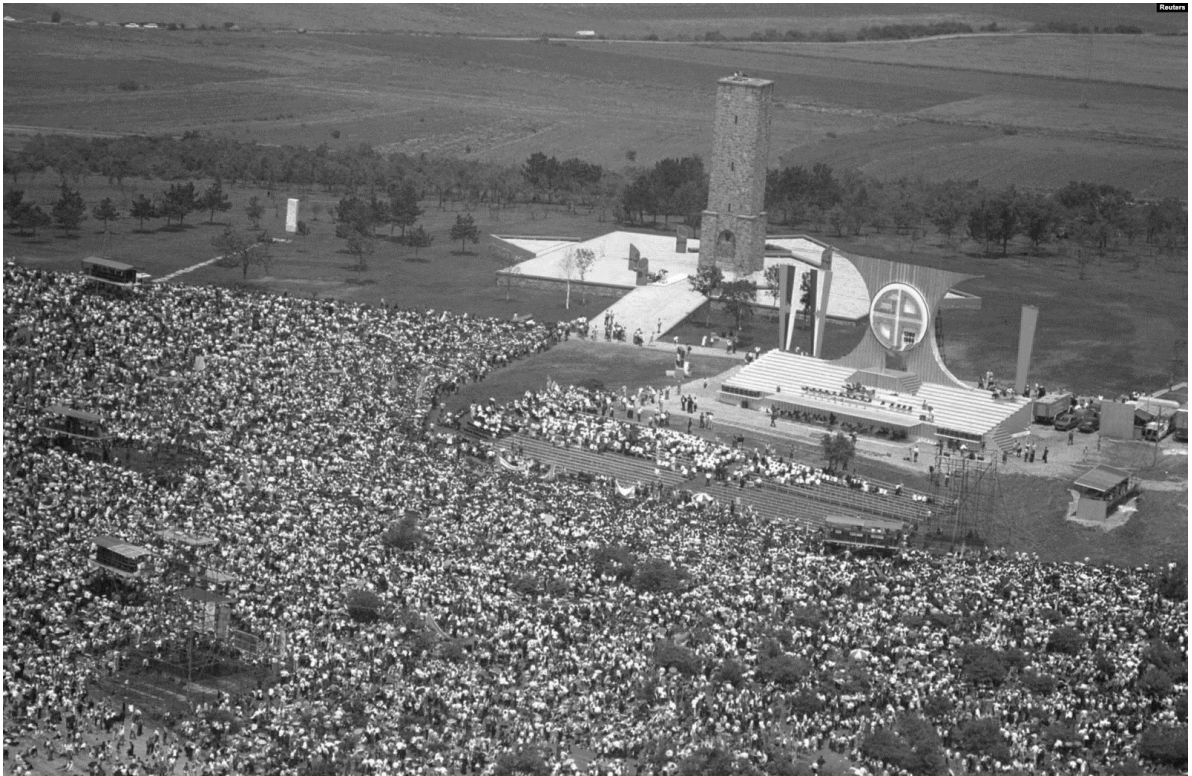
Prihvatanjem ustavnih amandmana u ožujku 1989. godine Srbija je postala najmoćnija jugoslavenska republika. Kao što smo prethodno naveli, amandmanima je ukinut status pokrajina Vojvodini i Kosovu, ali pritom im nije ukinuto mjesto i glas u saveznom Predsjedništvu. Drugim riječima, Srbija je u osmeročlanom Predsjedništvu imala tri glasa, a ako tome pridodamo glas vjernog saveznika Crne Gore, Srbi su upravljali sa polovicom glasova. Početkom svibnja Milošević je funkciju predsjednika CK SK Srbije zamijenio sa funkcijom predsjednika SR Srbije. Bio je to očekivan napredak s obzirom da je u to vrijeme njegova slava bila na vrhuncu. Bližio se 28. lipanj, Vidovdan, važan dan u srpskoj povijesti.³⁹

Upravo se toga 28. lipnja 1989. godine obilježavala 600. godišnjica Kosovske bitke. U spomen na ovaj događaj srpsko je vodstvo na Gazimestanu (uzvišenje sjeverno od Prištine na kojemu je vođena Kosovska bitka) organiziralo veliku proslavu. Događaj je uveličala jugoslavenska politička nomenklatura među kojima valja istaknuti prisutnost predsjednika SIV-a Ante Markovića i sedam članova Predsjedništva SFRJ na čelu sa tadašnjim predsjednikom Predsjedništva, Slovincem Janezom Drnovšekom. Međutim, na proslavi se nije pojavio hrvatski predstavnik Stipe Šušvar, koji je na ovaj način ukazao neslaganje sa Miloševićevom politikom. Šušvar je svoj izostanak objasnio prilikom jednog intervjua. Naime, poziv za sudjelovanje na proslavi dobio je od Borisava Jovića, jednog od najodanijih suradnika Slobodana Miloševića, no Šušvarov odgovor pomalo ga je iznenadio: "Unaprijed znam što će Milošević govoriti i to mi je već dosadno, a ako mi bude interesantno, gledati ću na televiziji u Zagrebu."⁴⁰ Pokazalo se da je bio u pravu. Uslijedio je još jedan agresivan govor u kojem se jasno mogu očitati srpske nacionalističke težnje. Prema nekim izvorima na slavlju je prisustvovalo oko milijun Srba, a glavnu riječ je i ovoga puta imao Slobodan Milošević. Održao je govor koji je ušao u povijesne anale te je i danas predmet brojnih rasprava. Najpoznatiji dio iz govora koji je trajao šesnaestak minuta vezan je uz povijesne, ali i buduće bitke koje se nameću srpskom narodu: "...šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane mada ni takve još nisu isključene."⁴¹ Bio je to svojevrsni nagovještaj krvavih događaja koji će ubrzo uslijediti na prostoru Jugoslavije.

³⁹ D. Bilandžić, 2006, 327-341.

⁴⁰ L. Silber, 1996, 59-70

⁴¹ I. Bilić, 2005, 73-184.

Slika 5. Gazimestan

Izvor: <https://www.slobodnaevropa.org> (20. travnja 2024.)

Slika 6. Slobodan Milošević za vrijeme govora na Gazimestanu

Izvor: <https://povijest.hr> (20. travnja 2024.)

POLITIČKA PREVIRANJA U SFRJ

Nakon što je Milošević putem svojih političkih manevara nanizao uspjehe, nove probleme zadavale su mu dvije najrazvijenije jugoslavenske republike, SR Slovenija i SR Hrvatska. Naime, one su sve više naginjale prema usvajanju demokratskih načela, a pritom su se nametnule kao glavne prepreke za provedbu centralističkog uređenja koje je zagovarao Beograd. Prve naznake osamostaljivanja republika vuku se još iz kraja 60-ih godina 20. stoljeća, no ovaj se proces ubrzao nakon 1974. godine, kada je na snagu stupio fleksibilniji Ustav. Postupno dolazi do sve veće decentralizacije koja u vrijeme Josipa Broza Tita nije izazivala značajnije probleme. Za to je bio zaslužan autoritet kojeg je Tito uživao unutar svih jugoslavenskih republika. No nakon njegove smrti dolazi do prvih naznaka sukoba između republika sa različitim stupnjem gospodarskog razvoja i političkih svjetonazora. Tako su tijekom 80-ih godina formirana dva politička bloka sa različitim gledištem na spomenuti Ustav. Prvi politički blok pripadao je „reformatorima“ (prednjače političari iz SR Srbije), koji su zahtijevali donošenje novog Ustava koji bi jamčio veći stupanj centralizacije i povećao ovlasti same federacije. Drugi politički blok čine „ustavobranitelji“ (prednjače političari iz SR Slovenije i SR Hrvatske) koji su zagovarali manje promjene unutar već postojećeg Ustava i veću decentralizaciju. Do eskalacije sukoba između ovih dviju strana došlo je na samom kraju osamdesetih godina.⁴²

Pristaše Miloševićeve politike su prve mjere u suzbijanju političkih neistomišljenika provele još u ožujku 1989. godine. Upravo je tada Udruženje književnika Srbije u javnost plasiralo tezu o sve većoj prisutnosti antisrpskih stavova na području SAP Kosova, SR Slovenije i SR Hrvatske. Na njihovom je sastanku sudjelovao i srpski političar Vuk Drašković koji je ovu situaciju iskoristio za vraćanje u prošlost i isticanje nemilih događaja koji su prouzročili srpska stradanja. Istaknuo je tezu prema kojoj granice Srbije sežu do onih mjesta na kojima „ima srpskih grobova“. Pritom je aludirao na ustaške zločine za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ali i ukazao na tadašnje planove te pretenzije Srba na hrvatski teritorij. Scenarij za opravdavanje postupaka Srbije bio je već viđen. Mediji su plasirali priču o jačanju antisrpskih stavova na prostoru drugih saveznih republika, čitatelji su povjerovali preuveličanim naslovima

⁴² D. Pauković, 2008, 21-33.

i počeli suosjećati sa navodnim žrtvama, a cijelu situaciju iskoristilo bi srpsko političko vodstvo koje je velikosrpske planove provodilo pod krinkom zaštite Srba diljem SFRJ.⁴³

SR Slovenija je sve glasnije isticala svoje namjere vezane uz usvajanje novih ustavnih amandmana. Njihove su želje bile usmjerene na stjecanje veće suverenosti republika unutar same federacije. Da uistinu misle ozbiljno, dokazali su u lipnju 1989. godine kada su objavljene „Temeljne ustavne listine“, dokument u kojem se slovenskom narodu obećala suverenost i zaštita ljudskih prava. Upravo su ciljevi izneseni u „Listini“ postali temelj za pripremu predstojećih amandmana. Ljubljana se oglašila na kritike iz Beograda te su u više navrata naglasili da se Srbija nije osvrtila na mišljenje drugih republika prilikom donošenja vlastitih amandmana pa zbog toga nemaju pravo usporavati slovenske političare u provedbi ovih odluka. Predstavnici Srbije su smatrali da bi donošenje ustavnih amandmana u Sloveniji direktno utjecalo na unutarnje poslove savezne države. Rat riječima trajao je tjednima. Bilo je sasvim jasno da Beograd ima dvostruke kriterije. Ono što su dozvoljavali sebi, branili su ostalim republikama. No Slovenija je smatrala da zbog svojeg razvijenog gospodarstva i visokih novčanih prinosa ima pravo na donošenje vlastitih odluka. Uostalom, isticali su da je upravo Srbija uvela presedan u tome da jugoslavenske republike mogu mijenjati svoj Ustav.⁴⁴

Osmeročlano Predsjedništvo je na poticaj Srpskog predstavnika Borisava Jovića osudilo donošenje slovenskih amandmana. Istaknuli su da bi amandmani omogućili SR Sloveniji povlašteni položaj u SFRJ. Uslijedio je niz sastanaka na relaciji Ljubljane i Beograda. Politički čelnici su razmatrali članke iz Ustava 1974. godine, a Borisav Jović je zatražio mišljenje Vrhovnog suda. No sporazumnog rješenja nije bilo. Političari su došli do zaključka da ne postoji niti jedna jugoslavenska institucija koja bi na legalan način mogla spriječiti Slovence u donošenju planiranih amandmana. Kao jedina preostala opcija nametnula se intervencija JNA. No, do intervencije nije došlo zbog oklijevanja generala Kadijevića koji se bojavao da bi se uplitanje Armije moglo protumačiti kao „nezakonita vojna intervencija“.⁴⁵

Slovenija je čvrsto koračala prema svojem cilju. Dana 27. rujna 1989. godine Skupština SR Slovenije usvojila je planirane amandmane na svoj republički Ustav. Time je učvrstila republički suverenitet te stekla formalno pravo na odcjepljenje. Pritom je dokazala da neće

⁴³ I. Bilić, 2005, 73-184.

⁴⁴ D. Pauković, 2008, 21-33.

⁴⁵ D. Pauković, 2008, 21-33.

pokleknuti pred prijetnjama koje će dolaziti iz ostalih republika. No ipak nisu bili sami. Sve veća podrška sustizala je od strane hrvatskih političara koji su u Slovincima prepoznali čvrstog saveznika u borbi protiv Miloševića i njegovih pristaša. Bezidejno srpsko vodstvo posegnulo je za svojim starim rješenjem. Dva dana kasnije, na prostoru SR Srbije, SAP Kosova, SAP Vojvodine i SR Crne Gore, organizirani su mitinzi protiv slovenskog rukovodstva.⁴⁶

Listopad, studeni i prosinac nisu protekli bez političkih tenzija. Gospodarski program saveznog premijera Ante Markovića naišao je na brojne kritike i probleme prilikom same provedbe. Njegovim radom nisu bili zadovoljni ni Milošević i Jović koji su već u studenom poduzeli neke od mjera za neprodujivanje jednogodišnjeg mandata koji je Markoviću isticao u svibnju iduće godine. Jaz između slovenskih i srpskih političara produbila je zabrana održavanja „Mitinga istine“ koji se 1. prosinca trebao održati u najvećem gradu Slovenije. Slovenski su političari zabranili miting zbog sumnje da bi eventualni neredi izazvani od strane mitingaša mogli poslužiti Kadijeviću kao izgovor za vojnu intervenciju JNA. Zbog toga je predsjedništvo Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije pozvalo „sve srpske ustanove i poduzeća neka prekinu veze sa Slovenijom u kojoj su suspendirana sva osnovna prava i slobode“. Kao rezultat toga, idućeg je mjeseca oko 130 srpskih poduzeća prekinulo sve veze sa Slovenijom kojoj je nametnuta ekonomska blokada. Međutim, tvornice u Srbiji su uvelike ovisile o proizvodima iz SR Slovenije pa je ovaj potez izazvao štetu za obje strane.⁴⁷

⁴⁶ I. Bilić, 2005, 73-184.

⁴⁷ I. Bilić, 2005, 73-184.

14. IZVANREDNI KONGRES SKJ

Vrhunac jugoslavenske krize vezan je uz posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije. Upravo je taj kongres bio odgovor na političke trzavice koje su sve dublje nagrizale SFRJ. Republičke partije nisu uspjele pronaći zajedničko rješenje. U SR Sloveniji je želja za autonomijom bila na vrhuncu, SR Hrvatska se pred očima javnosti branila šutnjom, ali je i ona postupno spremala otpor težnjama srpskog vodstva, dok je SR Srbija pod svaku cijenu bila spremna slijediti zacrtani put centralizacije. Kongres je trebao uvjeriti jugoslavensku javnost da SKJ može zvesti reda i ponuditi rješenje koje će umiriti suprotstavljene strane. No, ishod je bio potpuno drugačiji. Jugoslavenski partijski čelnici dodatno su pogoršali ionako lošu situaciju, a nada u pomirbu gotovo je nestala.⁴⁸

Slika 7. Slovenac Milan Kučan i Srbin Slobodan Milošević
Izvor: <https://historija.info> (25. travnja 2024.)

Dana 20. siječnja 1990. godine započeo je 14. izvanredni kongres SKJ. Na njemu su bili prisutni delegati iz svih jugoslavenskih republika i pokrajina te partijsko izaslanstvo JNA. O važnosti ovog događaja svjedoči činjenica da su se događaji iz Sava centra u Beogradu prenosili putem

⁴⁸ D. Pauković, 2008, 21-33.

televizijskih programa diljem Jugoslavije. Stvari su krenule nizbrdo već na samom početku. Naime, srpska je delegacija predvođena Slobodanom Miloševićem zatražila da se na Kongresu glasa po principu „jedan čovjek - jedan glas“. Ovakav način glasovanja išao je u korist Srbima koji su zbog svoje brojnosti, ali i brojnosti njima vjernih delegata ostvarili potpunu dominaciju u donošenju odluka. Nastavljena je polemika između slovenskih i srpskih delegata. Pritom nisu bile isključene uvrede koje su „krasile“ političku diskusiju. Političari iz SR Slovenije su predlagali reforme koje su trebale potaknuti demokratizaciju društva i ostvariti veća prava samih građana i naroda u Jugoslaviji. Drugim riječima, zagovarali su svojevrsno konfederaliziranje partije i države. No, apsolutno svi, od ukupno 458 amandmana Saveza komunista Slovenije (SKS) bili su odbijeni. Pritom je svaki slovenski neuspjeh bio popraćen glasnim pljeskom od strane srpskih i njima vjernih delegata. SR Slovenija je bila ponižena. Postalo je jasno da je Kongres paravan za suzbijanje političkih protivnika Slobodana Miloševića. Prostora za razgovor i sporazumno rješenje problema nije bilo. Situacija je vrlo vjerno opisana u izjavi Milana Kučana: „Odbijeni su svi slovenski amandmani. Uopće nije bilo važno kakvi su slovenski prijedlozi, odbacili su sve što mi predlažemo“. Srpski i crnogorski delegati imali su samo jedan cilj, rušenje slovenskih prijedloga.⁴⁹

Politička agonija završila je dva dana kasnije. Naime 22. siječnja u 22.45 sati, slovenska je delegacija pod vodstvom Milana Kučana napustila Kongres. Ova je odluka popraćena sa pljeskom srpskih i crnogorskih delegata koji su ovakav razvoj događaja okarakterizirali kao svojevrsnu pobjedu. No, ubrzo će se dokazati da razloga za veselje nije bilo. Milošević je stao za govornicu i predložio da se Kongres nastavi bez slovenske delegacije: „Neka odu oni koji žele otići, stvorit ćemo novi kvorum“. Na njegovo veliko iznenađenje prijedlog nije prihvaćen. Ivica Račan, predstavnik hrvatske delegacije, došao je do govornice i izjavio sljedeće: „Mi ne možemo prihvatiti Jugoslavensku partiju bez Slovenaca“. To je bio razlog zbog kojeg je i hrvatska delegacija ubrzo napustiti salu Sava centra u Beogradu. U dvorani je nastala tišina. Crnogorac Momir Bulatović koji je predsjedavao sjednicom predložio je petnaest minuta pauze. To je ujedno bio neslavan kraj Kongresa koji je prouzročio raspad Saveza komunista Jugoslavije. Mišljenja su bila podijeljena. Najveći optimist bio je Ante Marković, tadašnji predsjednik Vlade SFRJ, koji je smatrao da Jugoslavija može opstati bez SKJ. S druge strane, general Veljko Kadijević nije bio toliko optimističan te je istaknuo da: „Braniti Partiju znači

⁴⁹ D. Pauković, 2008, 21-33.

braniti zemlju“. Kako god, bilo je sigurno samo jedno, a to je da ništa više neće i ne može biti isto kao prije.⁵⁰

Slika 8 Slovenska delegacija napušta 14. kongres SKJ
Izvor: <https://historiografija.ba> (25. travnja 2024.)

⁵⁰ I. Bilić, 2005, 73-184.

KRAJ „HRVATSKE ŠUTNJE“

Hrabrost slovenskih političara potaknula je Hrvate da se oslobode i prekinu dugogodišnju „hrvatsku šutnju“. Ovaj izraz označava potiskivanje hrvatskog nacionalnog identiteta za vrijeme postojanja Druge Jugoslavije. Iako je postojala još od kraja Drugog svjetskog rata, ona je dodatno ojačala na početku sedamdesetih godina, odnosno nakon gušenja Hrvatskog proljeća na sjednici u Karađorđevu. Upravo su tada neki od vodećih hrvatskih političara napustili SFRJ i svoje nove domove pronašli u emigraciji. Bitno je napomenuti da je hrvatska emigracija već u to vrijeme bila poprilično jaka, a njezine su temelje izgradili Hrvati koji su Hrvatsku napustili za vrijeme ili nakon Drugog svjetskog rata. Zbog toga ne čudi da su komunisti s nepovjerenjem gledali na hrvatske političke iseljenike koji su svoje djelovanje nastavili diljem drugih svjetskih država. Glavno oružje u suzbijanju izražajnijih nacionalnih utjecaja bilo je izricanje visokih zatvorskih kazni. Tako je Hrvatima u Jugoslaviji bilo strogo zabranjeno nošenje simbola šahiranog grba ili pjevanje nacionalnih pjesama. Po uzoru na događaje u ostalim zemljama sa komunističkim vodstvom, s pravom se javlja sumnja da je jedan dio spomenutih „nacionalističkih djelatnosti“ inicirala ili izmislila sama režimska milicija kako bi lakše suzbila političare koji ne djeluju u skladu sa načelima Partije.⁵¹

Burni politički događaji s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina potaknuli su hrvatsku emigraciju da se aktivnije uključi u borbu protiv Miloševićeve vladavine. Nakon dvadeset godina ponovno su se čule pritužbe o prevelikoj zastupljenosti Srba u službama sigurnosti, medijima i rukovodećim položajima diljem hrvatskih poduzeća. Pritom je veliku ulogu odigrala Rimokatolička Crkva koja je oko sebe okupljala sve više Hrvata. Vjera je postala jedim od najvećih simbola hrvatskog nacionalnog identiteta. No, SR Hrvatska je odabrala nešto drugačiji put od SR Srbije. Hrvati se za razliku od Srba, barem u početku, nisu oslanjali na masovne skupove prepune nacionalnih naboja i emocija. Rad hrvatskih intelektualaca tekao je u „tišini“. Jedan od razloga za diskretno djelovanje bila je pouka koju su Hrvati naučili iz događaja sa početka sedamdesetih godina. Veliki oprez i pomno izrađeni planovi omogućili su Hrvatima da izbjegnu sankcije komunističkog aparata.⁵²

⁵¹ L. Silber, 1996, 71-80.

⁵² L. Silber, 1996, 71-80.

POJAVA FRANJE TUĐMANA

Hrvatska je emigracija sve veće nade polagala u jednog čovjeka. Riječ je o bivšem generalu JNA i budućem predsjedniku suverene i samostalne Republike Hrvatske, Franji Tuđmanu. Početkom sedamdesetih godina zadesila ga je ista sudbina kao i većinu hrvatskih intelektualaca. Zbog sudjelovanja u Hrvatskom proljeću bio je uhićen i osuđen na dvije godine zatvora (nešto kasnije mu je kazna smanjena na devet mjeseci). To ga međutim nije obeshrabrilo. Uputio se na Zapad gdje se povezo sa pripadnicima hrvatske emigracije. Početkom osamdesetih godina ponovno je uhićen. Razlog tome bio je intervju koji je izašao na njemačkoj i švedskoj televiziji, francuskom radiju i emigrantskom listu „Hrvatska država“. Ukazao je na neravnopravnost jugoslavenskih republika, progon disidentskih intelektualaca te preuveličavanje žrtava iz ustaškog logora Jasenovac. Zbog toga je prvu polovicu osamdesetih godina proveo u kaznionici smještenoj u Lepoglavi. Drugu polovicu osamdesetih godina proveo je na tzv. „inozemnoj turneji“ prilikom koje je održao brojna predavanja koja su za cilj imala ponovno povezivanje hrvatske dijaspore sa domovinom. Tom je prilikom posjetio SAD, Kanadu i većinu europskih država u kojima su boravili Hrvati i njihovi potomci. Ostvario je svoj cilj, financijska i moralna potpora bila je osigurana.⁵³

UVODENJE VIŠESTRANAČJA U HRVATSKOJ

Na samom kraju osamdesetih godina bilo je sasvim jasno da komunizmu ne predstoji nikakva budućnost. Obilježja demokracije prodirala su u istočnu Europu. To je znao i Franjo Tuđman koji je započeo pripreme za osnivanje političke stranke. S obzirom da je Savez komunista Jugoslavije tada još zadržavao apsolutnu političku prevlast, takva ideja stvaranja nove političke stranke držala se u tajnosti koliko je to bilo moguće u postojećem režimu. Prvi javni korak napravljen je krajem veljače 1989. godine kada je u Klubu hrvatskih književnika po prvi puta istaknuta potreba za osnutkom Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Prednost Tuđmana bila je u tome što je jako dobro poznao probleme i želje hrvatskoga naroda. To je imao na umu prilikom formuliranja političkog programa HDZ-a. Hrvatski nacionalni identitet poslužio mu je kao moćno oružje u borbi sa velikosrpskom politikom. Osnivačka skupština HDZ-a održana je u lipnju 1989. godine. Skupština se trebala održati u prostorijama Hotela Panorama u Zagrebu, no zbog zabrane održavanja, skupština se u zadnji čas premjestila u prostorije NK

⁵³ I. Bilić, 2005, 73-184.

Borca na Jarunu. Ipak, za registraciju stranke trebalo je pričekati još nekoliko mjeseci, odnosno do veljače 1990. godine, kada je komunističko vodstvo SR Hrvatske na čelu sa Ivicom Račanom donijelo odluku o uspostavi višestranačja. Tom je prilikom službeno registrirano osam političkih stranaka. Ovakvom razvoju događaja doprinijela su previranja u istočnom dijelu Europe. Naime, u studenom 1989. godine u Berlinu dolazi do rušenja Berlinskog zida, simbola ideološke i političke podjele poslijeratne Europe te jednog od najznačajnijih simbola hladnog rata, dok je samo mjesec dana kasnije u Rumunjskoj svrgnut dugogodišnji omraženi komunistički diktator Nicolae Ceausescu.

Slika 9 Franjo Tuđman
Izvor: <https://www.enciklopedija.hr> (28. travnja 2024.)

1990. GODINA U ZNAKU IZBORA

Savez komunista Jugoslavije, partija koja je na čelu SFRJ bila od samog kraja II. svjetskog rata, prestala je postojati nakon događaja na 14. kongresu SKJ. Nezadovoljstvo zbog propalih pokušaja rješavanja nesuglasica i želja za demokratskim promjenama potaknule su slovenske i hrvatske političare da u svojim republikama raspišu prve slobodne višestranačke izbore. Nešto kasnije, njihovim su putem krenule i preostale jugoslavenske republike.

SR SLOVENIJA

U SR Sloveniji su pripreme za izbore tekle poprilično mirno. Razlog tome je to što su na području najzapadnije jugoslavenske republike već početkom osamdesetih godina počele nicati različite političke skupine. Ovaj podatak ne čudi ako u obzir uzmemo činjenicu da su upravo Slovenci prvi počeli prihvaćati trendove koji su sustizali iz zapadnih zemalja. Mirnijim pripremama doprinijela je i činjenica da SR Slovenija, za razliku od SR Hrvatske, nije bila republika sa raznolikom nacionalnom strukturom. Slovenski su političari, ohrabreni pobjedom koju su ostvarili u rujnu protekle godine, službeno započeli izbornu kampanju u kojoj je glavno pitanje bilo usmjereno upravo na ulogu, ali i sam ostanak SR Slovenije u jugoslavenskoj federaciji.⁵⁴

Travanj je bio mjesec odluke. Prvi krug višestranačkih parlamentarnih i predsjedničkih izbora bio je zakazan za 8. travnja, a drugi za 22. travnja. Važno je istaknuti da je riječ o prvim slobodnim izborima na području Jugoslavije nakon II. svjetskog rata. Nekoliko puta tijekom izborne kampanje, ali i dan uoči izbora, general Kadijević je posjetio teritorij Pete vojne oblasti (obuhvaća cijelu Sloveniju, dio Hrvatske i sjeverni dio Bosne). Ovaj podatak stvarao je nervozu među Slovencima koji su se bojali da bi JNA mogla intervenirati u slučaju da rezultati slobodnih izbora ne budu u skladu sa željama Armije. Ove sumnje potvrdio je i sam Veljko Kadijević koji je 7. travnja, dakle dan uoči izbora, najavio vojno suprotstavljanje i obračun sa svima onima koji imaju za cilj narušavanje teritorijalne cjelovitosti SFRJ.⁵⁵

⁵⁴ P. Garde, 1996, 267.

⁵⁵ P. Garde, 1996, 267.

Bez obzira na sve, izbori su održani u planiranom terminu. Slovenci su još jednom dokazali da su spremni napustiti komunistička načela i okrenuti se demokraciji. Pobjeda na izborima za Društveno-političko vijeće republičke skupštine pripala je "antikomunističkoj" koaliciji DEMOS. Koaliciju je sačinjavalo sedam oporbenih stranaka, a isticala se po tome što su njezini kandidati za vrijeme izborne kampanje najavljivali organiziranje referenduma za slovensku neovisnost. Prilikom izbora za predsjednika Predsjedništva pobjedu je ostvario Milan Kučan, inače predsjednik reformiranih slovenskih komunista. Glavni protukandidat bio mu je član slovenske desnice Jože Pučnik. Kučan je ovom prilikom nagrađen za sve uspjehe koje su slovenski političari ostvarili upravo pod njegovim vodstvom. Nakon ostvarene pobjede odlučio je napustiti Partiju. Učinio je to prvenstveno kako bi mogao postati predstavnikom svih Slovenaca, bez obzira na njihovu političko opredjeljenje.⁵⁶

SR HRVATSKA

U SR Hrvatskoj je HDZ postupno osvajao naklonost Hrvata. Dana 24. i 25. veljače 1990. godine, u Koncertnoj dvorani „Vatroslav Lisinski“ u Zagrebu, održan je Prvi opći sabor HDZ-a. Bio je to trijumfalan trenutak za Franju Tuđmana koji je tom prilikom i službeno izabran za predsjednika stranke. Važnost ovog događaja očituje se u činjenici da je to bio prvi osnivački sabor jedne hrvatske demokratske stranke nakon 45 godina komunističkog totalitarizma i represije. Hrvatska je tražila promjene, a one su bile vrlo blizu. HDZ je probudio hrvatske nacionalne osjećaje. Dvorana je bila prepuna nacionalnih simbola, a sa govornice su se odašiljala poruka o jedinstvu ljudi u domovini i iseljeništvu. Stavovi HDZ-ovskih čelnika mogu se najbolje uočiti u izjavi hrvatskog ekonomista i političara Šime Đodana: „Za Hrvatsku nema boljitka sve dok hrvatska puška ne bude na hrvatskom ramenu, a hrvatska lisnica u hrvatskom džepu.“. Narod je u HDZ-u i njegovom lideru prepoznao moćnu političku snagu sa kojom san o hrvatskoj državnoj samostalnosti postaje moguć.⁵⁷

Jačanje HDZ-a te širenje njihovih političkih ideja uznemirilo je Srbe iz Hrvatske koji su svoje nezadovoljstvo nastojali iskazati 4. ožujka 1990. godine na Petrovoj gori (jugoistočno od Karlovca) gdje je održan miting pod nazivom „Narodni zbor bratstva i jedinstva“. Točan broj sudionika nije utvrđen, ali možemo kazati da se na mitingu okupilo između 50 i 100 000 Srba

⁵⁶ P. Garde, 1996, 267-274.

⁵⁷ P. Garde, 1996, 267-274.

koji su stigli iz svih dijelova Hrvatske, ali i Jugoslavije. Prema službenom navođenju, miting je organiziran od strane Saveza antifašističkih boraca te čelnika općina Vrginmost i Vojnić. Sami tijekom mitinga upućuje na to da se zapravo radilo o velikosrpskom skupu na kojem su Srbi kritizirali ideje Franje Tuđmana, ali pritom veličali ideje Slobodana Miloševića. Tome u prilog idu brojni neprimjereni povici, transparenti i zastave sa četničkim obilježjima koje su se toga dana našle na Petrovoj gori. Tako se moglo čuti skandiranje „Ovo je Srbija“, „Ubit ćemo Tuđmana“, „Hoćemo oružje“, „Ustaše“ i brojni drugi neprimjereni izrazi. Miting je izazvao veliki interes jugoslavenskih, ali i svjetskih medija. Tako je primjerice BBC istaknuo da se odnos između Hrvata i Srba dodatno narušio nakon protesta srpskih nacionalista na Petrovoj gori. Predsjedništvo SRH osudilo je i okarakteriziralo miting „kao napad na SR Hrvatsku“⁵⁸

Slika 10 Miting na Petrovoj gori
Izvor: <https://domovinskirat.hr> (29. travnja 2024.)

⁵⁸ I. Bilić, 2005, 73-184.

Desetak dana kasnije dogodio se novi incident. Naime, u sklopu predizborne kampanje, prilikom Tuđmanovog posjeta Benkovcu, hrvatskom gradu sa brojnim srpskim stanovništvom, lokalni Srbin Boško Čubrilović pokušao je izvršiti atentat na predsjednika HDZ-a. Razlog njegova posjeta bila je osnivačka skupština HDZ-a u Benkovcu koja se održala ispred hotela Asseria. Situacija je krenula u lošem pravcu kada se u blizini hotela okupilo stotinjak Srba koji su počeli vrijeđati članove HDZ-a i njihove simpatizere. Čule su se brojne psovke i uvrede. No situacija se dodatno pogoršala kada je za govornicu stupio Franjo Tuđman. Svojim je istupom pokušao umiriti razjarenu svjetinu: „Mi u svom programu jamčimo punu ravnopravnost svima narodima, pa i Srbima u Hrvatskoj, jednako onako kakvu i mi imamo, ali nećemo dopustiti da se od Hrvatske stvori Velika Srbija“⁵⁹. Situacija se nije smirila, upravo suprotno, prema sudionicima skupštine počele su letjeti staklene boce, kamenje, jaja i sve što je bilo pri ruci okupljenim Srbima. Sam atentat spriječen je zahvaljujući intervenciji ljudi koji su na vrijeme uočili Čubrilovića, savladali ga i oduzeli mu pištolj.⁶⁰

Slika 11. Benkovac 1990. godine

Izvor: <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr> (29. travnja 2024.)

⁵⁹ L. Silber, 1996, 83-95

⁶⁰ I. Bilić, 2005, 73-184.

Krajem travnja došao je red na održavanje prvih višestranačkih parlamentarnih izbora u SR Hrvatskoj. Prvi krug bio je zakazan za 22. travnja, a drugi za 7. svibnja. Na izborima su sudjelovale 33 političke stranke, a za vlast su se borile tri velike političke grupacije. Pobjeda je pripala HDZ-u koji je naklonost Hrvata stekao zbog popularnosti stranačkog vođe, ali i zbog srpske netrpeljivosti i otvorenih prijetnji koje su proteklih mjeseci bile upućene članovima stranke. Predizborna poruka Franje Tuđmana: „Odlučimo sami o svojoj sudbini!“ probudila je i ohrabrila Hrvate koji su na izborima potvrdili da je upravo on ključna osoba koja će povesti hrvatski narod na put za stjecanje samostalnosti. Krajem mjeseca, točnije 30. svibnja, konstituiran je prvi demokratski izabrani višestranački Sabor, a Franjo Tuđman ustoličen za predsjednika Predsjedništva tada još postojeće Socijalističke Republike Hrvatske. Dana 25. srpnja 1990. godine usvojeni su novi amandmani na Ustav prema kojima je regulirana novonastala situacija. Bila je to uvertira u proces donošenja prvog Ustava neovisne Republike Hrvatske koji je dovršen 22. prosinca 1990. godine. Zbog praznične atmosfere koja je vladala u vrijeme njegova izdavanja, često se u literaturi spominje pod nazivom „Božićni Ustav“. ⁶¹

IZBORI U PREOSTALIM JUGOSLAVENSKIM REPUBLIKAMA

Republički savezi komunista, usprkos stranačkim promjenama, nisu uspjeli ostati na vlasti u SR Sloveniji i SR Hrvatskoj jer je pobjeda u obje zemlje pripala demokratski orijentiranim strankama. Ista je sudbina zadesila SR Bosnu i Hercegovinu te SR Makedoniju koje su svoje višestranačke izbore održale krajem 1990. godine. U to vrijeme, izbori su se održali i u preostalim dvjema republikama, ali razlika je bila u tome što su u SR Srbiji i SR Crnoj Gori pobjedu ostvarile komunističke opcije. Rezultate izbora možemo smatrati svojevrsnim presedanom jer su ove dvije republike postale jedine zemlje komunističkog dijela Europe u kojima, na početku posljednjeg desetljeća 20. stoljeća, nije došlo do smijene komunističke vlasti.⁶²

⁶¹ T. Milanović, 2011, 85-92

⁶² T. Milanović, 2011, 85-92

NASTAVAK SRPSKOG TERORA

NIKAD ODIGRANA UTAKMICA

Nasilje i neprimjereni istupi Srba, koji su za vrijeme predizborne kampanje postali čestom pojavom, nisu prestali ni nakon održavanja samih izbora. Samo tjedan dana nakon što je u SR Hrvatskoj održan drugi krug višestranačkih parlamentarnih izbora, u Zagrebu se trebala održati nogometna utakmica Nogometnog prvenstva Jugoslavije između dva velika rivala, zagrebačkog Dinama i beogradske Crvene Zvezde. Međutim, utakmica nikad nije odigrana zbog nereda koji su započeli dan ranije, a svoj vrhunac dosegli netom prije njezinog početka. Eventualna eskalacija sukoba mogla se predvidjeti već 12. svibnja kada je u Zagreb stigao iznimno velik broj Delija, navijača Crvene Zvezde, koji su na zagrebačkim ulicama otvoreno promovirali četništvo i izazivali nered. No, prave nevolje započele su na Maksimiru toga 13. svibnja. Pod vodstvom Željka Ražnatovića Arkana, novoizabranog vođe Delija, navijači Crvene Zvezde upali su na južnu tribinu i započeli tučnjavu sa tamošnjim navijačima. Da je u cijeli ovaj događaj bila umiješana politika potvrđuje i činjenica da milicija nije reagirala na kaotične scene nasilja koje su preplavile južnu tribinu. Umjesto milicije, intervenirali su pripadnici navijačke skupine Bad Blue Boys koji su probili zaštitnu ogradu i sa sjevera upali u teren. Pridružili su im se pripadnici ostalih hrvatskih navijačkih skupina koji su bili smješteni na istočnoj tribini. Iduća dva sata protekla su u znaku obračuna suprotstavljenih navijačkih skupina i milicije.⁶³

Neviđene scene nasilja prenijeli su brojni mediji, a američka televizijska kuća CNN uvrstila je ovu „nikad odigranu utakmicu“ na popis od pet nogometnih utakmica koje su promijenile svijet. U povijest je tom prilikom ušao potez kapetana zagrebačkog kluba Zvonimira Bobana, koji je u namjeri da zaštiti prebijenog navijača udario jednog pripadnika milicije. Prilikom nereda na Maksimiru ozlijeđeno je 59 gledatelja i 79 milicajaca. Ovaj događaj predstavlja uvertiru u krvavi rat koji će ubrzo zahvatiti prostor nekadašnje Jugoslavije.

⁶³ TV kalendar, 2024, TV kalendar: Dinamo - Crvena zvezda.
<https://www.youtube.com/watch?v=Q4y416XF> (14. svibanj 2024.)

Slika 12. Reakcija Zvonimira Bobana
Izvor: <https://www.vecernji.hr> (14. svibnja 2024.)

RAZORUŽAVANJE TERITORIJALNE OBRANE

Teritorijalna obrana (TO) predstavlja svojevrsan oblik vojske u pripravnosti, odnosno, ona se temeljila na pretpostavci da će se u slučaju neke nenadane prijetnje aktivirati svi građani na spornom području. No, značajno je to da ona nije bila u nadležnosti Armije, već pod zapovjedništvom republičkih tijela. Upravo su se zbog toga generali JNA pribojavali da će TO postati temelj za formiranje republičkih vojnih postrojbi. Zbog toga su sredinom svibnja 1990. godine započeli nelegalnu provedbu zapljene oružja namijenjenog za potrebe TO Slovenije i TO Hrvatske. Samo naređenje o razoružavanju potpisano je od strane načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ Blagoje Adžića, ali ono nije bilo doneseno u skladu sa zakonom jer je izdano bez suglasnosti Predsjedništva SFRJ. Zapljena je trebala biti obavljena pod izlikom nepropisnog skladištenja i održavanja oružja i municije. U SR Sloveniji je ova odluka dočekana sa velikim nezadovoljstvom, a sam predsjednik Milan Kučan zabranio je predaju oružja. S druge strane zapljena oružja TO Hrvatske provedena je bez većih problema. Bila je to pravovremena reakcija Predsjedništva Slovenije, koje je za razliku od Predsjedništva Hrvatske uspjelo sačuvati veću količinu naoružanja u svojem vlasništvu.

Zbog problema koji su se sve češće javljali na relaciji Zagreba i Beograda, ali i gubitka velike količine oružja koje je bilo namijenjeno za potrebe TO, hrvatski su političari nastojali povećati zalihe oružja i provesti proces desrbizacije hrvatske policije. Zadatak nabavke novog oružja pripao je drugom hrvatskom ministru obrane, inače čovjeku sa velikom vojnom karijerom, Martinu Špegelju. U hrvatskoj policiji su brojni pripadnici srpske nacionalnosti napustili službu zbog neprihvatanja novonastaloga stanja, a na njihova su mjesta postavljeni mladi i tek unovačeni Hrvati. Ovoj je odluci doprinijela i ideja Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) da se pripadnici hrvatske policije bolje naoružaju i potom postanu temeljem za osnivanje hrvatske vojske. Ideja se aktivnije počela provoditi početkom travnja 1991. godine kada je u Banskim dvorima održana sjednica Vrhovnog državnog vijeća koje je donijelo odluku o potrebi ustroja hrvatskih oružnih snaga. Nakon desetak dana Tuđman je objavio proglas o preustroju redarstvenih snaga MUP-a u posebne operativne obrambene postrojbe Zbora narodne garde (ZNG), koje su djelovale unutar MUP-a Republike Hrvatske, ali su bile pod zapovjedništvom Ministarstva obrane. Ova je odluka bila u skladu sa odredbama saveznog Ustava te su na temelju nje ustrojene prve četiri brigade ZNG-a (Prva brigada – Tigrovi, Druga brigada – Gromovi, Treća brigada – Kune, Četvrta brigada – Pauci).⁶⁴

Slika 13 Pripadnici 1. mehanizirane gardijske brigade "Tigrovi"
Izvor: <https://hrvatski-vojnikip.hr> (15. svibnja 2024.)

⁶⁴ L. Silber, 1996, 96-109.

POBUNA U KNINU

Grad Knin smješten je nedaleko od izvora rijeke Krke, 55 kilometara sjeveroistočno od Šibenika, na tromeđi Like, Dalmacije i Bosne. Hrvatski grad sa velikim povijesnim značajem. Ipak, krajem osamdesetih godina u ovom su gradu većinu populacije činili Srbi iako su u njemu pribivali i brojni Hrvati. Upravo je ovaj multinacionalni grad postao središte srpske pobune u Hrvatskoj. Srpski su nacionalisti nastojali u Srbima osvježiti sjećanje na događaje za vrijeme postojanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH). U tu je svrhu politika HDZ-a često bila poistovjećena sa politikom NDH.

POJAVA SRPSKIH VOĐA U HRVATSKOJ

Kao vođa Srba u Hrvatskoj isprva se nametnuo Jovan Rašković. Svoj uspon može zahvaliti dobrim vezama u srpskim političkim krugovima, ali i autoritetu koji je uživao među srpskim narodom. Bio je rodom iz Knina, doktorirao je neuropsihijatriju na Medicinskom fakultetu u Zagrebu te je nešto kasnije postao ravnateljem Odjela za neuropsihijatriju u Medicinskom centru u Šibeniku. Bio je član Srpske akademije znanosti i umetnosti te je upravo tamo stekao brojna poznanstva sa ljudima iz visokopozicioniranih društvenih i političkih krugova Srbije. Osobno je prijateljevao sa Dobricom Ćosićem koji ga je ohrabrio da se aktivnije počne baviti politikom. Međutim, ubrzo se uz Raškovića pojavilo još jedno ime. Riječ je o Milanu Babiću, mladom kninskom stomatologu i vjernom sljedbeniku Slobodana Miloševića. Do prvoga susreta Raškovića i Babića došlo je 17. veljače 1990. godine u Kninu. Naime, upravo su toga dana Jovan Rašković i Jovan Opačić osnovali Srpsku demokratsku stranku (SDS). Usprkos Raškovićevoj popularnosti, SDS nije zabilježio značajniji rezultat na izborima koji su se održali nekoliko mjeseci kasnije.⁶⁵

Jovan Rašković i Franjo Tuđman sastali su se u svibnju 1990. godine. Razlog njihova susreta bila je želja za rješavanjem pitanja vezanih uz položaja Srba u Hrvatskoj. No njihovi su se stavovi razilazili. Tuđman je Raškoviću nudio određene političke pozicije, ali to je Rašković bez razmišljanja odbio. Inzistirao je na tome da Srbi u novoj Hrvatskoj dobiju status konstitutivnog naroda te da se njihova prava izjednače sa pravima samih Hrvata. Pritom je istaknuo kako neće pristati na to da Srbi dobiju status nacionalne manjine. Ovakvi zahtjevi bili

⁶⁵ L. Silber, 1996, 83-95.

su u suprotnosti sa planovima Franje Tuđmana koji je težio ka osnivanju hrvatske nacionalne države. Da dogovor nije moguć postalo je jasno idućeg mjeseca kada je Vlada Franje Tuđmana donijet nacrt Ustava u kojem je Hrvatska definirana kao „suverena država hrvatskog naroda“. Rašković je ovakav razvoj događaja smatrao osobnim porazom te je njegova popularnost postupno slabila.⁶⁶

FORMIRANJE ZAJEDNICE OPĆINA SJEVERNE DALMACIJE I LIKE

U to vrijeme počinje jačati utjecaj srpskih nacionalista koji su zagovarali teritorijalnu autonomiju i amputaciju od Hrvatske. Sklonost prema ovakvim idejama pokazivao je i prethodno spomenuti Milan Babić. Za razliku od Raškovića, koji je zagovarao ustanak bez oružja, Babić je u ljeto 1990. godine započeo pripreme za srpski oružani ustanak koji je nedvojbeno bio potpomognut sredstvima iz Beograda. Postao je drugi čovjek u stranačkoj hijerarhiji SDS-a i gradonačelnik Knina. Početkom lipnja, Skupština grada Knina predstavila je ideju o osnivanju „Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like“. Plan je bio da u navedenu Zajednicu pristupe one općine u kojima je, na prethodno provedenim izborima, većinu glasova osvojila Srpska demokratska stranka, ali i sve one u kojima dominira srpsko stanovništvo. Ideja je sprovedena u djelo 27. lipnja kada je službeno donesena „Odluka o formiranju Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like“. Bila je to uvertira u osnivanje tzv. Srpske autonomne oblasti (SAO) Krajina. Njihovi su se predstavnici zalagali da ona područja u Hrvatskoj i BiH koja su napućena srpskim stanovništvom ostanu u sastavu Jugoslavije, odnosno tzv. Velike Srbije. Važno je napomenuti kako nisu sve općine sa srpskim stanovništvom podržavale oružani ustanak. Bilo je i onih koji su rješenje vidjeli u razgovoru sa predstavnicima novog političkog vodstva. Međutim, u takvim je općinama Babić ubrzo postavio sebi odane ljude te na taj način stekao podršku.⁶⁷

Korak dalje napravljen je krajem srpnja 1990. godine kada je SDS donijela odluku o osnivanju Srpskog nacionalnog vijeća (SNV) koje će funkcionirati kao predstavničko tijelo Srba u Hrvatskoj. Za predsjednika SNV izabran je upravo Milan Babić. Na prvoj sjednici, koja je održana samo nekoliko dana kasnije, donesena je odluka o „provođenju referenduma o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj“. Dodatne probleme Zagrebu zadao je Milan Martić, inače policijski inspektor iz Knina i pristaša ideja Milana Babića. Naime, upravo je on stao na čelo policajaca

⁶⁶ L. Silber, 1996, 83-95.

⁶⁷ L. Silber, 1996, 83-95.

koji su odbili nositi odore hrvatske policije. U pismu kojega je poslao u Savezno ministarstvo unutarnjih poslova u Beogradu, pritom ignorirajući svoje šefove u Zagrebu, posebno kritizira simbol grba sa šahiranim poljem koji, prema njegovom iskazu, podsjeća na vlast NDH.

HRVATSKA DELEGACIJA U KNINU

Franjo Tuđman je formirao delegaciju koja je trebala razgovarati sa predstavnicima pobunjenih policajaca i smiriti tamošnju situaciju. Tako su se u Knin uputili Josip Boljkovac (hrvatski ministar unutarnjih poslova), Perica Jurić (njegov zamjenik) i Ante Bujas (načelnik PU Šibenik). No prilikom dolaska u Knin članovi delegacije upali su u zamku. Za vrijeme sastanka koji se održao u prostorijama kninske policijske postaje oko zgrade se okupilo nekoliko stotina pobunjenika pretežito srpske nacionalnosti. Bilo je jasno da u ovakvim uvjetima članovi delegacije gube bilo kakav autoritet. Pokušaj uvođenja reda neslavno je završio. Da stvar bude gora, delegacija je zgradu na siguran način mogla napustiti jedino uz pomoć čovjeka koji je nakon ovog posjeta trebao biti stjeran u kut. Bio je to početak uzdizanja Milana Martića. Ovo je ujedno bio posljednji put, u narednih nekoliko godina, da su predstavnici vlasti iz Zagreba posjetili Knin. Postalo je jasno da su šanse za sporazumni dogovor iznimno male, odnosno gotovo nikakve.

Sredinom kolovoza 1990. godine u Beogradu je održan sastanak između predsjednika Predsjedništva SFRJ Borisava Jovića i srpske delegacije iz Knina. Na sastanku su proanalizirali dosadašnja zbivanja te raspravljali o sigurnosti samih Srba u Hrvatskoj. Ovaj je sastanak značajan zbog toga što je nakon njega Babiću postalo sasvim jasno da će srpski političari poduprijeti stvaranje srpske države na hrvatskom teritoriju.⁶⁸

BALVAN REVOLUCIJA

Nekoliko dana nakon sastanka Babić se suočio sa novim poteškoćama. Nakon što su hrvatske vlasti prvobitni „referendum“ o srpskoj autonomiji proglasile nelegalnim, započeo je novi hrvatski pokušaj gušenja pobune. Dana 17. kolovoza 1990. godine u Knin su se uputili policijski službenici iz Karlovca, Zadra i Šibenika, a istovremeno su iz Zagreba prema Kninu krenula tri helikoptera sa pripadnicima specijalne policije. Konačan cilj MUP-a bila je zapljena oružja u

⁶⁸ I. Bilić, 2005, 73-184.

onim policijskim postajama koje su se nalazile na području zahvaćenom pobunom. Saznavši za namjere hrvatske policije, vođe srpske pobune iz Knina i Obrovca podijelile su oružje pobunjenicima, pretežno civilima. Ceste koje su vodile prema spomenutim gradovima ubrzo su bile blokirane. Blokada je izvršena uz pomoć porušenog drveća, kamenja i vozila. Na taj je način prekinuta cestovna veza između Dalmacije i ostalih dijelova Hrvatske. Ovi događaji izazvali su čuđenje stranih turista koji su u jeku turističke sezone nastojali prometovati diljem blokiranih cestovnih pravaca. Helikopteri koji su krenuli iz Zagreba zaustavljeni su kod Ogulina gdje su ih presrela tri MiG-a 21 u službi JNA. Nastavak letenja bio je onemogućen, a JNA je dokazala da će nastojati podupirati stavove pobunjenih Srba. Zbog toga su hrvatski političari optužili predstavnike savezne vlasti da koriste Armiju kako bi onemogućili rad legalnih hrvatskih institucija. Do novih problema došlo je na prostoru Titove Korenice gdje je srpsko stanovništvo onemogućilo prolazak oklopnih transportera duž Ličke magistrale. Kolone policijskih vozila koje su krenule iz tri hrvatska grada ubrzo su zaustavljene, a samim time propao je još jedan pokušaj gušenja pobune koji je organiziran od vlasti u Zagrebu. Cijeli ovaj događaj postao je poznat pod nazivom „balvan revolucija“. Rasplet ovog kolovoškog događaja potvrdio je da Hrvatsku očekuju teška vremena u kojima će svoju slobodu i samostalnost morati ostvariti oružanim putem.⁶⁹

Slika 14 Barikada na cesti

Izvor: <https://direktno.hr> (19. svibnja 2024.)

⁶⁹ TV kalendar, 2023, TV kalendar: Prve barikade – balvan revolucija
https://www.youtube.com/watch?v=I_KvUcYNwCo (19. svibnja 2024.)

POČETAK ORUŽANIH SUKOBA

PROBLEMI U PAKRACU

Naizgled mirno razdoblje sa kraja 1990. godine, zamijenili su burni događaji u prvim mjesecima nove godine. Odredba novog „Božićnog Ustava“, prema kojoj su Srbi u Hrvatskoj izjednačeni sa ostalim nacionalnim manjinama, uznemirila je srpsko stanovništvo. Borisav Jović je nastojao svim silama nagovoriti članove saveznog Predsjedništva da odobre intervenciju JNA na području Hrvatske i Slovenije. Ipak svi njegovi pokušaji završili su bez većih uspjeha. Razlog tome bila je odlučnost bosanskohercegovačkog i makedonskog predstavnika da stanu uz slovenske i hrvatske kolege te spriječe uplitanje Armije u rješavanje jugoslavenske krize. Političke invektive iz Beograda nisu pretjerano utjecale na hrvatske Srbe koji su bili spremni za novu intervenciju. Ovoga puta je središte srpske pobune postao Pakrac, hrvatski grad smješten u zapadnoj Slavoniji. Problemi su započeli početkom 1991. godine kada su pripadnici srpske nacionalnosti na važnim prometnim putevima postavljali barikade i uznemiravali hrvatsko stanovništvo. Situacija je kulminirala pod kraj veljače kada su gradski čelnici, pretežno srpske nacionalnosti, pokušali pripojiti područje općine Pakrac pod vlasti tzv. SAO Krajine. U skladu sa time, nastojali su preuzeti nadzor nad tamošnjom policijskom postajom. Prema naredbi načelnika pakračkog Sekretarijata unutrašnjih poslova Jove Vezmara provedeno je razoružavanje policajaca hrvatske nacionalnosti, a na njihova su mjesta postavljeni mobilizirani rezervisti srpske nacionalnosti. Vlasti iz Zagreba bile su odlučne u nastojanju da suzbiju novonastalu situaciju i uspostave raniji poredak. U Pakrac su poslani specijalne postrojbe MUP-a koje su ubrzo stavile situaciju pod svoju kontrolu i ponovno uspostavile hrvatsku vlast u gradu. Ipak, ovaj je događaj ostao zabilježen kao prvi otvoreni oružani sukob između hrvatske policije i pobunjenih Srba. Važno je napomenuti kako su za vrijeme ovih događaja u Pakrac poslani predstavnici JNA koji su činili tzv. „tampon zonu“ između srpskih pobunjenika i snaga MUP-a. Uspostavljeno primirje nije bilo dugog vijeka. Pakrac je postao sinonim za jedno od najvećih žarišta srpske pobune na hrvatskom teritoriju.⁷⁰

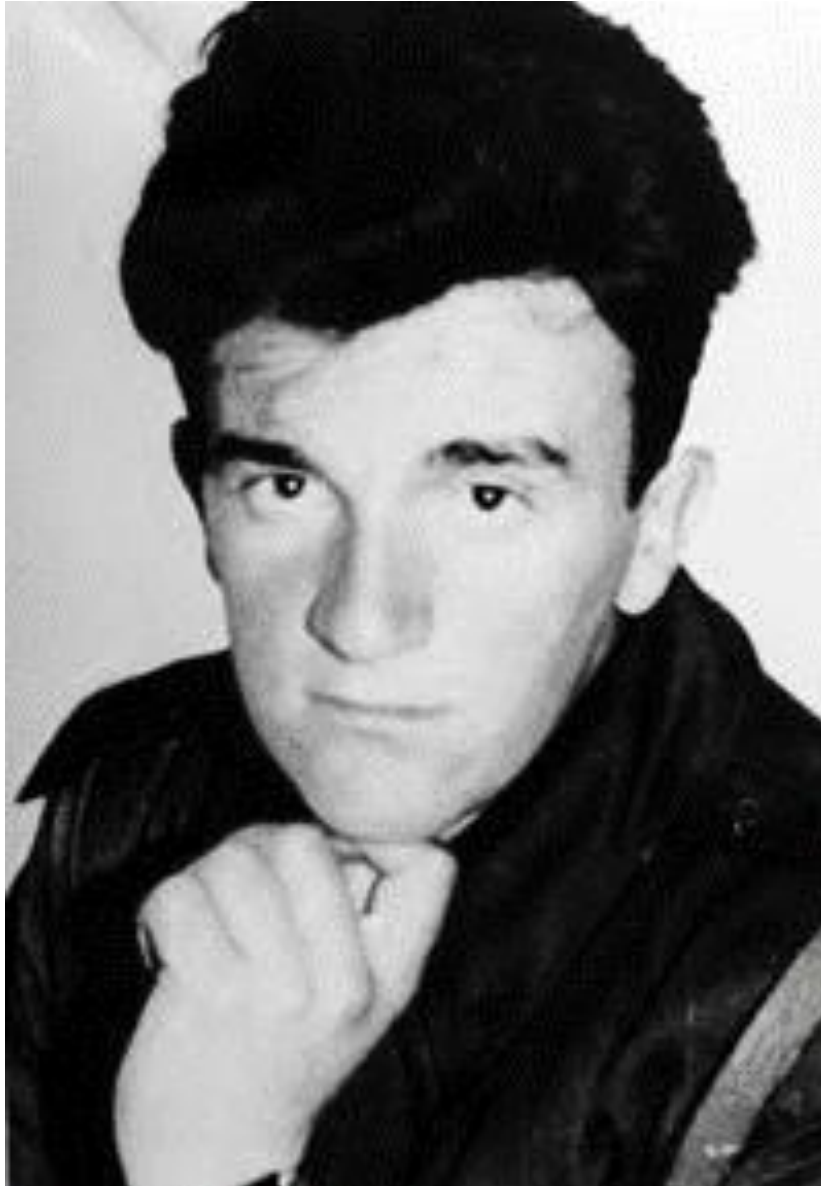
⁷⁰ TV kalendar, 2023, TV kalendar: Intervencija u Pakracu
<https://www.youtube.com/watch?v=gWBkS0TrJKk> (21. svibnja 2024.)

KRVAVI USKRS

Pred hrvatske redarstvene snage ubrzo je stavljen novi zadatak. Ovoga je puta srpska pobuna buknila na prostoru NP Plitvička jezera smještenog nedaleko od Titove Korenice. Nemiri su počeli tinjati još krajem veljače 1991. godine, kada se upravo na ovom teritoriju održao još jedan u nizu „mitinga istine“. Mitingaši su zahtijevali da područje nacionalnog parka postane dijelom SAO Krajine. Ubrzo su ovo područje počeli nadzirati Martićevi ljudi, a sa njihovim je dolaskom uslijedio niz problema za tamošnje hrvatsko stanovništvo, ali i turiste koji su se zatekli na ovom području. Osim pojave već spominjanih barikada koje su onemogućavale nesmetano prometovanje obližnjim cestovnim pravcima, izdana je naredba o smjeni vodstva NP Plitvička jezera. Vlasti u Zagrebu nisu imale drugih mogućnosti nego da red uspostave uz pomoć specijalnih jedinica MUP-a. Na sam Uskrs 1991. godine (31. ožujka) kolona vozila sa hrvatskim specijalcima uputila se prema navedenom području. No, problemi su nastali već na samom početku. Naime, srpski su ekstremisti iz zasjede napali vozila u kojima su se nalazili hrvatski redarstvenici. Pritom je u jedan od autobusa uletjela tromblonske mina, no tragedija je spriječena zahvaljujući neizvučenom osiguraču. Idućih nekoliko sati protekli su u znaku sukoba. Na posljétku su pripadnici srpskih ekstremističkih postrojbi bili prisiljeni na predaju. Ni ovoga puta nije izostala prisutnost JNA čiji su pripadnici stigli na ovo područje kako bi osigurali prekid vatre. Uhićeno je oko tridesetak ekstremista, a među njima se nalazio i Goran Hadžić, jedan od čelnika SDS-a. Ipak, ova akcija nije protekla bez žrtava. U sukobu je smrtno ranjen dvadesetdvogodišnji Josip Jović, pripadnik Jedinice za specijalne namjene MUP-a "Rakitje", a ranjeno je još desetak hrvatskih policajaca. Život je izgubio i jedan srpski ekstremist. Ova akcija ostati će upamćena po tragediji koja je rezultirala prvom hrvatskom žrtvom u Domovinskom ratu te prvim ratnim žrtvama u Europi nakon raspleta II. svjetskog rata. Upravo se zbog toga ovaj događaj u literaturi spominje pod nazivom „Krvavi Uskrs“.⁷¹

⁷¹ TV kalendar, 2023, TV kalendar: Krvavi Uskrs.

https://www.youtube.com/watch?v=BqwVJ4tN_dU (26. svibnja 2024.)

Slika 15. Josip Jović, prva hrvatska žrtva Domovinskog rata
Izvor: <https://mup.gov.hr> (26. svibnja 2024.)

INTENZIVIRANJE RATNIH SUKOBA

Događaji u ljetnim mjesecima 1991. godine uništili su i posljednju nadu da će se jugoslavenska kriza riješiti bez ratnog sukoba. Početkom svibnja dogodio se dotad nezapamćen zločin. U noći sa 1. na 2. svibanj, nadomak Borova Sela, napadnute su dvije policijske ophodnje. Prilikom ovog incidenta srpski su ekstremisti zarobili dvojicu pripadnika hrvatske policije. Uslijedili su pregovori koji su, nažalost, završili bez uspjeha. Stoga je u potragu za zarobljenim kolegama krenulo tridesetak hrvatskih redarstvenika. Uslijedila je velika tragedija. Prilikom njihova

dolaska u Borovo Selo upali su u zasjedu koja je bila uspostavljena od strane srpskih ekstremista, odnosno u tom smislu naoružanih civila. Tom je prilikom živote izgubilo dvanaest hrvatskih redarstvenika. Ovaj događaj naznačio je početak srpskih agresivnih postupanja na području istočne Slavonije.⁷²

REFERENDUMI O SLOVENSKOJ I HRVATSKOJ SAMOSTALNOSTI

Posljednji korak na putu proglašenja neovisnosti Hrvatske i Slovenije napravljen je u svibnju 1991. godine kada su se u ovim dvjema republikama održali referendum o državnoj samostalnosti. Građani obiju država izrazili su želju za suverenosti i samostalnosti svojih republika. Na osnovi iskazane volje birača te uslijed neuspjelih pregovora s predstavnicima bivših jugoslavenskih republika o rješavanju državnopolitičke krize, hrvatske i slovenske vlasti donijele su 25. lipnja 1991. godine Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti svojih republika.

Dva dana nakon proglašenja ove odluke JNA je intervenirala na prostoru Slovenije. Uslijedio je sukob koji je trajao svega nekoliko dana, ali nije završio bez žrtava. Akcija je obustavljena na zahtjev Europske zajednice koja se nametnula kao posrednik u postizanju kompromisa između zaraćenih strana. Uspostavljen je odgoda osamostaljenja u roku od tri naredna mjeseca, odnosno tromjesečni moratorij. Ovo je vrijeme trebalo biti ključno za rješavanje problema i eventualno poništenje odluke o osamostaljenju ovih dviju republika.

U Hrvatskoj je odluka hrvatskih vlasti od 25. lipnja izazvala negodovanje Srba u Krajini koji su na svojem referendumu održanom 12. svibnja 1991. godine iskazali želju za ostankom u Jugoslaviji. Skupština Krajine je samo nekoliko dana kasnije donijela odluku da se teritorij Krajine proglasi sastavnim dijelom Srbije. Hrvatske vlasti nisu priznale navedeni referendum zbog njegove neustavnosti. Hrvatskom su se stajalištu pridružile Sjedinjene Američke Države i Europska zajednica. Usprkos tome, beogradske su vlasti odlučile podržati želje Srba u slučaju da dođe do konačnog raspada Jugoslavije.⁷³

⁷² I. Goldstein, 2003, 430.

⁷³ L. Silber, 1996, 125-138

TROMJESEČNI MORATORIJ

U naredna tri mjeseca, predviđenih za rješavanje nagomilanih problema, dodatno su pogoršani odnosi između hrvatskih i srpskih političara. Srpanj i kolovoz protekli su u znaku incidenata koji su svakodnevno izbijali na području Sjeverne Dalmacije, Like, Banije i Slavonije. U rujnu su hrvatske vlasti provele uspješnu akciju prisvajanja vojarni JNA te su na taj način stekle veliku količinu naoružanja. Dan uoči isteka tromjesečnog moratorija, 7. listopada 1991. godine, JNA je izvela zračni napad na središte Zagreba, točnije na zgradu Banskih dvora u kojoj su se u tom trenutku nalazili predsjednik Republike Hrvatske, Franjo Tuđman, predsjednik Predsjedništva SFRJ, Stjepan Mesić i predsjednik Saveznoga izvršnog vijeća SFRJ, Ante Marković. Njihova je smrt ujedno bila krajnji cilj ove oružane akcije. Predstavници hrvatskog političkog vrha sačuvali su život tek pukom srećom.⁷⁴

KONAČAN RASPAD DRUGE JUGOSLAVIJE

Idućeg je dana, 8. listopada 1991. godine, Sabor Republike Hrvatske donio jednoglasnu Odluku o raskidu svih državnopravnih veza Republike Hrvatske s bivšom državom SFRJ. Zbog sigurnosnih razloga ova je povijesna sjednica održana na tada tajnoj lokaciji, no sada se zna da se radilo o podrumskim prostorijama nacionalne naftne kompanije INA-e u Zagrebu. Nedugo zatim neovisnost su proglasile i Makedonija te Bosna i Hercegovina. Preostale dvije republike bivše Jugoslavije, Srbija i Crna Gora, ujedinile su se 27. travnja 1992. godine u novu zajedničku državu, Saveznu Republiku Jugoslaviju.⁷⁵ Bio je to konačan krah Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ipak, slom države nije doprinio slomu oružane agresije. Pripadnici tzv. JNA i srpskih vojnih formacija u narednim su mjesecima, ali i godinama, počinili brojne zločine diljem Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Scene brutalnog i krvavog nasilja oslikale su posljednju epohu države koja je osnovana pod geslom bratstva i jedinstva svih okupljenih naroda i narodnosti.

⁷⁴ TV kalendar, 2023, TV kalendar: Raketirani Banski dvori
<https://www.youtube.com/watch?v=GKC6AEx10Vw> (28. svibnja 2024.)

⁷⁵ I. Bilić, 2005, 73-184.

ZAKLJUČAK

Dugogodišnja ideja južnoslavenskih intelektualaca o formiranju zajedničke države južnih Slavena realizirana je na samom kraju 1918. godine. Kraj II. svjetskog rata pružio je novu priliku za ispravak svih nedaća koje su nagrizale stabilnost Prve Jugoslavije. U prvim su desetljećima postojanja Titove Jugoslavije, uz pomoć državne represije i autoriteta Josipa Broza, zataškane i nasilno suzbijene sve razlike koje bi eventualno narušile prividan jugoslavenski sklad. No, dugo potiskivani problemi kulminirali su nakon smrti Tita, doživotnog jugoslavenskog predsjednika. Tada na vidjelo izlaze brojke koje su razotkrile da se SFRJ nalazi u teškom ekonomskom stanju. Sve poduzete mjere nisu bile dovoljne da se Jugoslavija potpuno oporavi. Uspješnost provedbe ekonomske stabilizacijske politike usporili su nacionalni problemi koji se prvobitno javljaju na teritoriju SAP Kosova. SR Slovenija, potaknuta događajima u zapadnoj Europi, prva je iskazala potrebu za rekonstrukcijom jugoslavenskog državnog uređenja, no njezine ideje ne nailaze na razumijevanje kod predstavnika ostalih jugoslavenskih republika. Memorandum SANU i jačanje popularnosti Slobodana Miloševića, potaknuli su otvoreno iskazivanje srpskih nacionalnih stavova te ponovno buđenje, nikad zaboravljenih već privremeno potisnutih, planova o uspostavi Velike Srbije. Jugoslavenska je kriza svoj vrhunac doživjela na 14. izvanrednom kongresu SKJ čiji su događaji utjecali na konačan raspad Saveza komunista Jugoslavije. Do ponovnog osnaženja i promicanja hrvatske nacionalne svijesti dolazi u prvoj polovici 1990.-e godine kada je održana kampanja za prve slobodne višestranačke izbore. Hrvati su u Franji Tuđmanu pronašli osobu koja će ih voditi na putu do samostalnosti, a Srbi su, nasuprot tome, u liku Slobodana Miloševića prepoznali „zaštitnika Srba“ i osobu koja je jamčila njihovu opstojnost i nadređeni položaj na teritoriju čitave Jugoslavije. Uslijedili su brojni regionalni nemiri, ključno određeni srpskom agresivnom politikom s ciljevima ostvarenja svojih teritorijalnih pretenzija, kojima je u tu svrhu poslužila i JNA. Bio je to uvod u krvave ratne sukobe koji će kulminirati tijekom 90-ih godina. Ovakav rasplet događaja još je jednom dokazao krhkost i neprovedivost ideje o zajedničkom i skladnom suživotu svih južnih Slavena. Problemi potaknuti nacionalnim, jezičnim, religijskim i gospodarskim razlozima, uzrokovani prvenstveno povijesnim okolnostima, odredili su razinu opsjene u pogledu ostvarenja i održanja zajedničke države.

SAŽETAK

U diplomskom radu je na nepristran način prikazana sinteza događaja koji su tijekom 80-ih godina 20. stoljeća najavili krah Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te prouzročili ratni sukob koji se u prvoj polovici 90-ih godina rasplamsao na teritoriju, tada već nekadašnje, jugoslavenske države. Nakon smrti Josipa Broza Tita na vidjelo su izašli društveni, ekonomski i gospodarski problemi koji su utjecali na pojavu prvih političkih nesuglasica. Memorandum SANU i jačanje popularnosti Slobodana Miloševića, potaknuli su otvoreno iskazivanje srpskih nacionalnih stavova te ponovno buđenje, nikad zaboravljenih već privremeno potisnutih, planova o uspostavi Velike Srbije. Jugoslavenska je kriza svoj vrhunac doživjela na 14. izvanrednom kongresu SKJ čiji su događaji utjecali na konačan raspad Saveza komunista Jugoslavije. Do ponovnog osnaženja i promicanja hrvatske nacionalne svijesti dolazi u prvoj polovici 1990.-e godine kada je održana kampanja za prve slobodne višestranačke izbore. Hrvati su u Franji Tuđmanu pronašli osobu koja će ih voditi na putu do samostalnosti, a Srbi su, nasuprot tome, u liku Slobodana Miloševića prepoznali „zaštitnika Srba“ i osobu koja je jamčila njihovu opstojnost i blagostanje na teritoriju čitave Jugoslavije. Uslijedili su brojni regionalni nemiri koji su naznačili uvod u krvave ratne sukobe koji će kulminirati tijekom 90-ih godina. Ovakav rasplet događaja još je jednom dokazao krhkost i neprovedivost ideje o zajedničkom i skladnom suživotu svih južnih Slavena. Problemi potaknuti nacionalnim, jezičnim, religijskim i gospodarskim razlozima, uzrokovani prvenstveno povijesnim okolnostima, odredili su razinu opsjene u pogledu ostvarenja i održanja zajedničke države.

Ključne riječi: SFRJ, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, Memorandum SANU, 14. kongres SKJ

SUMMARY

Yugoslav Crisis in the 1980s

The aim of this paper is to present, in an unbiased way, a synthesis of events that foresaw the collapse of Socialist Federal Republic of Yugoslavia during the '80s of the past century. It also deals with the causes of war conflicts that spread over the territory of then present (first half of the '90s) Yugoslavian state. After the death of Josip Broz Tito, social, business and economy problems became evident, all causing the first political disagreements to appear. Memorandum SANU and Slobodan Milošević's rise in popularity prompted public expression of Serbian national stances, as well as the rebirth of long lost, but never forgotten, plans on the establishment of the Great Serbia. Yugoslavian crisis had reached its peak at an extraordinary 14th Congress whose events effected the final collapse of Union of Communists of Yugoslavia. Re-empowerment and promotion of Croatian national consciousness did not happen until the campaign of the first half of the 1990s, when the first free multi-party elections were held. In Franjo Tuđman, Croats found a person who would lead them to independence, while the Serbs, on the other hand, saw Slobodan Milošević as their protector and the one who could guarantee their perseverance and well-being. The following years were marked by numerous regional rebellions which were an introduction to bloody war conflicts that culminated during the '90s. Denouement of these events proved once more how fragile and inviolable the idea of common and harmonious lives of all Southern Slavs was. Problems raised by national, linguistic, religious and economic reasons, caused primarily by historic circumstances, defined the scope of illusion in terms of creating and maintaining the common state.

Key words: SFRJ, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, Memorandum SANU, 14th Congress of the League of Communists of Yugoslavia

LITERATURA

1. Bilandžić D, 1999, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999.
2. Bilandžić D, 2006, *Povijest izbliza, Memoarski zapisi 1945-2005.*, Zagreb: Prometej, 2006.
3. Bilić I, 2005, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992*. National security and the future, 73-184. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/18568>
4. Garde P, 1996, *Život i smrt Jugoslavije*, Zagreb: Ceres, 1996.
5. Goldstein I, 2003, *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2003.
6. Mesić S, 1994, *Kako je srušena Jugoslavija*, Zagreb: Mislavpress 1994.
7. Mićanović K, 2022, *Federativna Jugoslavija i njezini jezici*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022.
8. Milanović T, 2011, *Kriza 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi*, Rostra: Časopis studenata Sveučilišta u Zadru, 2011.
9. Pauković D. 2008, *Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada*, *Suvremene teme*, 1 (1), 21-33. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/35202>
10. Radelić Z, 2004, *Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1991*. *Historijski zbornik*, 56-57, 165-170. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/317167>
11. Radelić Z , Živić D, Marijan D, Bing A , Barić N, 2006, *Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat*, Zagreb: Školska knjiga, 2006
12. Silber L, Little A, 1996, *Smrt Jugoslavije*, Opatija: Otokar Keršovani, 1996.

INTERNETSKI IZVORI

1. TV kalendar | HRT (2024). *TV kalendar: Dinamo - Crvena zvezda*. [online] YouTube. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Q4y416XF> (14.svibnja 2024.)

2. TV kalendar | HRT (2023). *TV kalendar: Prve barikade - balvan revolucija*. [online] YouTube. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=I_KvUcYNwCo (19. svibnja 2024.)
3. TV kalendar | HRT (2023). *TV kalendar: Intervencija u Pakracu*. [online] YouTube. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=gWBkS0TrJKk> (21. svibnja 2024.)
4. TV kalendar | HRT (2023). *TV kalendar: Krvavi Uskrs*. [online] YouTube. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=BqwVJ4tN_dU (26. svibnja 2024.)
5. Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža - on-line izdanje
<https://www.enciklopedija.hr/>